

ÓZBEKISTAN RESPUBLİKASI XALIQ BİLİMLENDİRİW MİNİSTRLİĞİ
ÁJİNİYAZ ATINDAĞI NÓKİS MÁMLEKETLİK PEDAGOGİKALIQ
İNSTITUTI PEDAGOGİKA FAKULTETİ

«Qorgawğa ruxsat etilsin»
Pedagogika fakulteti dekanı
_____ Sh.Saparov

5111100 - Muzıka tálimi bakalavr bağdarı

BAKALAVR PİTKERİW JUMISI

TEMA:

**«Qaraqalpaq milliy muzıkasında kompozitor
Qudaybergen
Turdıqulovtıń dóretiwshilik miynetleri»**

Talaba: Jiyenbaeva Gúlistan
İlimiy basshı: dotsent D.Allanazarov

«Jaqlawğa ruxsat etilsin»
_____ dotsent S.M.Tajetdinova
“Muzıkalıq talim” kafedrası baslığı

Nókis – 2017

TEMA

«Qaraqalpaq milliy muzikasında kompozitor Qudaybergen Turdıqulovtıń dóretiwshilik miynetleri»

J O B A

KİRİSİW

I-BAP

Mekteplerde muzikalıq tárbiyanıń áhmieti

- 1.1.Orta mekteplerde muzıka pániniń maqseti hám wazıypası
- 1.2.Muzikalıq tálım - tárbiyanıń rawajlanıwı.
- 1.3. Milliy muzıkanı rawajlandırıwda Qaraqalpaq kompozitorlarınıń qosqan úlesi.

II-BAP

Muzıka pánin oqıtıwda kompozitorlardıń ornı

- 2.1. Kompozitor Qudaybergen Turdıqulovtıń muzikalıq shıǵarmalarınıń áhmieti
- 2.2. Qudaybergen Turdıqulovtıń dóretiwshilik miynetlerinen sabaqta paydalanıw usılları (I-klass mısasında)
3. Juwmaqlaw
4. Paydalanılǵan ádebiyatlar

MAZMUNÍ

Bólimler	Betler
Kirisiw	4
I-Bap. Mekteplerde muzıkalıq ta`rbiyanın` axmiyeti	8
1.1. Orta mekteplerde muzıka pa`ninin` maqseti ha`m wazıypaları	12
1.2. Музикалі́қ та`лим-та`рбия́nın` rawajlanıwı	13
1.3. Miliy muzıkanı rawajlandırıwda Qaraqalpaq kompozitorlarının` qosqan u`lesi	17
II-Bap Muzıka pa`nin oqıtıwda kompozitorlardın` ornı	32
2.1. Qudaybergen Turdikulovtın` do`retiwshilik miynetlerinen sabaqta paydalanıw usılları	33
2.2. Zamanago`y muzıka sabag`ın o`tkeriwde oqıtıwshınn` sho`lkemlestiriwshilik izleniwi	50
3. Juwmaqlaw	56
4 Ádebiyatlar	61

Kirisiw

Ǵarezsizlik jıllarında elimizde birden-bir uzlıksız bilimlendiriw sisteması dúzildi. Búgingi kúni bilimlendiriw diziminiń jańa modelin jaratıw, onıń muwapıq jolın islep shıǵıw jámiettiń rawajlanıwınıń tiykarı ekenligi bargan sayın anıq bolıp barmaqta. Mámleketimizdiń siyasıy ekonomikalıq turmısın jámiyet qurılısı tarawların erkinlestiriwde insannıń belsene qatnasın táminleydi, demokratiyalıq erkin, ǵarezsız pikirlewin adam xızmeti arqalı ámelge asırıladı.

Biz bilimlendiriw sistemasında jámiyetimizdiń tiykarǵı ideyaların, azat hám abat watan, erkin hám parawan turmıs demokratiyalıq huqıqıy jámietti dúziwdi úyreter ekenbiz, olardıń jasaw shárayatın, pikirlewin demokratiyalıq tárepike baǵdarlawdı kózde tutamız. Sonlıqtanda mámleketimiz keleshegi bolǵan jaslardı tárbiyalawda kompozitor Q.Turdıqulovtıń qosıqlarınıń ornı júdá ullı. Hár bir xalıqtıń tálim-tárbiyalıq, ádep-ikramlılıq, ruwxıy jetiskenliklerin óz ishine alatuǵın muzıka shıǵarmaları ulıwma adamzatlıq qádiryatlarǵa ulasıp ketedi. Solay eken muzıka biziń ómirimizde keń orındı iyelegen, insannıń hár tárepleme rawajlanıwında hám kamal tabıwında ahmietli orındı tutatuǵın kórkem-óner túrleriniń birinen esaplanadı. Al muzıka tárbiyası bolsa, gózzallıq tárbiyasınıń tiykarǵı hám quramalı sıpatlarınan biri, ol átirapımızdaǵı barlıq gózzallıqlardı tuwrı qabil etiwge hám onı qádirletiwge úyretedi.

Xalqımız turmısında muzıka ázelden teńi-tayı joq tárbiya quralı bolıp keledi. Jaslarǵa tálim hám tárbiya beriwdiń quramalı wazıypaların sheshiwde oqıtıwshılardıń kásiplik sheberligi, ziyrekliligi hám mádeniyatı, házirgi zaman pedagogik texnologiyaların qollaw, oqıtıwshılardı óz-ara belsendilikke alıp keliwine baylanıslı.

Hár bir pedagog sonı barqulla este tutıwı kerek, tárbiyanıń barlıq túrleri hár tárepleme rawajlangan balanı tárbiyalawǵa qaratıladı. Sonlıqtanda biz xalqımızdıń dunyada hesh kimnen kem bolmawı, shákirtlerimizdiń bizden de kóre kushli, bilimli, dana hám álbette, baxitlı bolıp jasawı ushın bar kúsh hám imkanyatlarımızdı baǵdarlaymız.

Pitkeriw jumısınıń maqseti hám wazıypaları

Pitkeriw jumısınıń tiykarǵı maqseti hám wazıypaları ulıwma bilim beretuǵın mekteplerinde muzıka sabaqlarında, sabaqtan tısqarı muzıka tayarlıqları barısında yaǵnıy muzıka dógereklerinde mámleketlik bilimlendiriw standartları tiykarında bilimlendiriw jetiskenligin rawajlandırıw, zamanagóy pedagogikalıq texnologiya usıllarınan qollanıwdan, mekteplerde, balalar baqshasında muzıka basshısınıń iskerligin ámelge asırıwda, oqıwshını izleniwge, óz ústinde islewge iytermelewden ibarat.

Temanıń aktwallıǵı.

Hár tarawda bolǵanı sıyaqlı talant iyelerine bolǵan múnásebet. Hadal, ar namıslı, pák qalıpli, ózine talapshań, aq nietli insanlardıń biri, kompozitor, Qudaybergen Turdıqulovtıń jas óspirimlerdi ruwxıy ádep-ikramlı etip tárbiyalawda dóretken muzikalıq shıǵarmaların úyretiw.

Hár bir jámiettiń ruwxıy dárejese, bilimli, talantı, qábiletli hám uqıplı insanlardı qádirlew olarǵa óz aldına ǵamxorlıq etiw, kámal tabıwı ushın jeterli sharayıtlardı támiyinlep beriwi menen belgilenedi. Ruwxıy jaqtan rawajlangan jámietten talant iyeleri millettiń maqtanışı keleshegi dep qaraladı. Ózbekistan Respublikası ǵáressizlikke eriskennen keyin, hár tarawda bolǵanı sıyaqlı talant iyelerine bolǵan múnásebet de ózgerdi. Hadal, ar namıslı, pák qalıpli, ózine talapshań bolmastan turıp, aq nietli insan bolıwı múmkin emes. Solardıń biri, kompozitor Qudaybergen Turdıqulov. Ásirese jas óspirimlerdi ruwxıy ádep-ikramlı etip tárbiyalawda ustazımız Qudaybergen aǵanıń dóretken muzikalıq shıǵarmalarınıń tutqan ornı oǵada ullı.

Jaqlaw ob'ekti hám predmeti.

Ulıwma bilim beretuǵın mektepte baslawısh klass oqıwshıları. Muzıka sabaqların, muzıka dógereklerinde kompozitor Q. Turdıqulovtıń dóretiwshiliginde tárbiyalıq qosıqları haqqında túsiniwler hám aldımızǵa olardı talqılaw wazıypası qoyıldı.

Jaqlaw nátiyjeleriniń ilimiy jaqtan jańalıq kirgiziw dárejesi.

Balalardı muzıka arqalı tárbiyalaw hám dógerek jumsların shólkemlestiriw búgingi kúnde baslı wazıypalardıń biri bolıp tabıladı. Házirgi waqıtta talabalarǵa, oqıwshılarǵa bul jumıstıń mazmunın hám onıń ilimiylik dárejesin támiyinlew–bul kompozitor Q. Turdıqulovtıń dóretiwshiliginde tárbiyalıq qosıqlardı úyretiw boyınsha jańa metodlardı tawıp, qollanıw jańalıq kirgiziw, axbarot beriw imkanıyatın jaratadı. Bul onıń ilimiy jańalanıwın támiyinleydi.

Pitkeriw jumısınń dúzilisi.

Pitkeriw jumısı, kirisiw, tiykarǵı bólimde eki baptan, juwmaqlaw hám paydalanılǵan ádebiyatlar diziminen, usınıslar hám qosımshalardan ibarat. Tiykarınan jámiet idealları, printsipleri hám qádiriyatları qanshelli zor ǵayrat penen qarar taptırıp barılsa, alıp barılıp atırǵan, ótkerilgen keshelerimiz tárbiyalıq jaqtan áhmietli boladı. Al bul óz gezeginde, tárbiyalıq jumıslardıń nátiyjeliligin asırıwdıń, jaslardıń hár qanday jaman illetlerge qosılıp ketiwiniń aldın alıwda bir usıllardan esaplanadı. İlim-pán, ádebiyat, kórkem óner tarawlarında muzikalı tárbiyanı shólkemlestiriw arqalı talantlı jaslardı izlep tabıw, olardıń dóretiwshilik dárejesin mámleketimiz ǵárezsizliginiń hám xalqımız ruwxıyatın bayıtıwǵa jónelttirip, Q. Turdıqulovtıń dóretiwshiliginde tárbiyalıq qosıqları arqalı kúshli nátiyjege erisiw. Álbette, Q. Turdıqulovtıń dóretiwshiliginde tárbiyalıq qosıqlar arqalı tıńlawshılar ózine ruwxıy azıq aladı, ráhátlenip dem alıw, jańa jumıs kúnin jaqsı keypiyat, jańa pikir menen baslaydı. Sonday eken, xalıq milliy úrp-ádetlerin, qosıqların úyreniw menen birge, kompozitorlarımızdıń dóretken shıǵarmalarınıń barlıǵın mazmunlı hár qıylı hám tásirli etip qollanıw, sabaq ótiwge erisiwimiz lazım. «Bilimlendiriw haqqında»ǵı nızamınıń 17-statyasında tiykarınan mekteplerde muzıka sabaqların, mektepten tısqarı tálimde balalar hám óspirimlerdeń jeke tártiptegi ıxtıyajların qandırıw, olardıń bos waqıtın hám dem alıwın shólkemlestiriw ushın mámleketlik hám jámáat birlespeleri, sonday-aq basqa yuridikalıq hám dene tárbiyası

oqıtıwshıları mádeniy – estetikalıq, ilimiy–texnikalıq, sport hám basqa jónelislerde mektepten tısqarı oqıw orınlarında shólkemlestiriwi múmkin. Mekteplerde muzıka sabaqlarında mektepten tısqarı oqıw orınlarında balalar, óspirimler dóretiwshiligi sarayları, úyleri hám orayları, balalar–óspirimler sport mektepleri, kórkem óner mektepleri, muzıka mektepleri, studiyaları, kitapxanaları, salamatlastırıw mekemeleri hám basqa da orınları kiredi.

Muzikalıq hám tárbiyalıq jumıslarǵa oqıwshılardıń ádebiy-estetikalıq sezimlerin, ruwxıyatın, aqılın Watanǵa, el–jurtqa bolǵan mehir – muhabbatın miynetke, bilim alıwǵa bolǵan umtılıwların, qábiletin asırıwǵa hám álbette jańadan–jańa nátiyjeli jumıslarǵa bas qosıwı áhmietli wazıypa bolıp tabıladı. Mekteplerde muzıka sabaqlarında ámelge asırıw rejesinde estetikalıq, tárbiyaǵa itibardı qaratıwı lazım. Hár qanday sabaqlarda, meyli ol kontsert kórinisinde bolsın, saxnalıq kóriniste bolsın qosıq oqıwshılardıǵa estetikalıq zawıq baǵıshlaydı. Demek salamat insan ushın zárúr bolǵan muzıkanıń mazmunın durıs talqılaw múnásebet bildiriw; Qızıqlı sabaqlar shólkemlestiriw hám onı ámelge asırıwdıń forma hám jolların izlew.

I-Bap

Mekteplerde muzikalıq tárbiyanıń áhmiyeti

Mekteplerde muzıka sabaqların shólkemlestiriw hám onı kóterińki ruxta ótkeriw bilimlendiriw oqıw orınlarında muzikalı háweskerlik dógereklerine ziyrek jaslardı tartıw, saxnalıq kórinisler arqalı oqıtıwshılardı ruwxıy estetikalıq tárbiyalaw, olarǵa dáwir menen birgelikte bolǵan shıǵarmalardı, muzıka hám qosıqlardı, oynlardı úyretiw, drama, komediyalı saxnalıq kórinislerden shólkemlestiriw bolsa juwapkershilikli hám búgingi kún zaman talabına sáykes hám júdá zárúr bolǵan jumıslar bolıp esaplanadı. Oqıwshılar qálbin úrp-ádetlerin, qádiriyatlarımızdı úyretiw arqalı olardan ádep-ikramlılıq nurların sebiwshi bolǵan tárbiyashı oqıtıwshı tereń bilim, pedagogikalıq sheberlilik hám tárbiyada shólkemlestiriwshilik ónerin iyelewi lazım. Mekteplerde muzıka sabaqların ámelge asırıw metodikası kursınıń maqseti:

- bolajaq oqıtıwshı tárbiyashılar, sabaqta tárbiyaǵa baylanıslı ámelge asırıwdıń teoriyalıq hám ámeliy tiykarları haqqında bilim beriw;
- oqıtıwshılardı ruwxıy salamat etip tárbiyalawda xalqımızdın úrp –ádetleri, milliy hám ruwxıy qádiriyatlardan paydalanıwǵa úyretiw;
- hár qıylı temada ótkeriletuǵın bayram keshelerin rejelestiriwde jaslardın jas ózgeshelikleri, olardıń qızıǵıwı, jámaáttegi ushırasatuǵın jaqsı-jaman pazıyletlerdin bar ekenligine itibar beriw hám bahalap biliwi;
- Mekteplerde muzıka sabaqlarınıń sıpat hám nátiyjeliligin asırıwda jańa taqılette jumıs alıp barıw metodı hám formalarınan paydalanıw imkanıyatına ie bolıw.

Mekteplerde muzıka sabaqların shólkemlestiriw hám ámelge asırıw arqalı oqıtıwshılardı milliy sana, milliy ideyanı olardıń sanasında, qálbinde qalıplestiriwge qaratılǵan aldınǵı is tájiriybelerden úlgi sıpatında keltirilgen. Muzikalıq tárbiya máselesi házirgi zaman pedagogikasında tálim tárbiyanıń ulıwmalıq mashqalası menen baylanıslı boladı. Muzıka dóretiwshiliginde intellektual tiykarǵı qarar taptırıwdan hesh qashan waz keshpew kerek. Muzıka

sabağı, klasstan tısqarı muzıka dógerek jumısların alıp barıw estetikalıq hám ruwxıy tárbiya beriwde áhmiyetli qural bolıp xızmet etedi.

Elimizdin birinshi prezidenti İ.A.Karimovtıń “İstıqlol va mánaviyat” shıǵarmasında tómendegi úsh nárse kórsetip bergen:

2. Ulıwma insanıylıq qádiriyatlar.

3. İslam tálimatı .

3. Xalqımızdıń milliy úrp – ádetleri.

Hár bir adamnıń óz tarawında, shın kewilden hám bar imkanıyatlarınan tolıq paydalana bilgen halda dóretiwshilik penen islewge erisiwi -bul tálim-tárbiyanıń negizgi printsipi esaplanadı.

Jigirma bes jıl Gárezsiz turmıstıń izbe-iz basqıshların basınan keshirip atırǵan elimizde «Bilimlendiriw haqqında»ǵı Nızam hám «Kadrlardı tayarlawdıń milliy dástúri» tiykarında xalqımız óziniń keleshek rawajlanıw jolın belgilep aldı. Onıń bas maqseti gárezsiz, erkin pikirge ie, hár tárepleme rawajlanǵan puqaranı júzege shıǵarıwǵa, qatarǵa qosıwǵa qaratılǵan. Perzentlerin bilimli, ádepli, azamat etip tárbiyalaw, ázel-ázelden ata-babalarımızdıń arzıw-ármanı bolıp kelgen. Ullı xalıq perzentine tán kámillik, danalıq oylaw uqıbı haqqında alım-ulamalarımız, shayır hám jazıwshılarımız, pedagog tárbiyashılarımız kóplegen pikirler bildirgen. Fol’klorlıq ruwxıy miyraslarımız (dástan, terme-tolǵawlar, qosıqlar) bolsa xalıq qaharmanlarınıń ádeplilik úlgisi sıpatında kórsetilgen. Biraq olardı jaslarǵa ibrat-úlgı etip kórsetiw, búgingi bazar ekonomikasına ótkennen keyingi dáwirde tárbiya máselelerin tolıq sheshiwge kemlik etetuǵınday, yaǵnıy tárbiyanıń barlıq teoriyası hám ámeliyatına búgingi zaman menen teń qádem taslap alıp barıw sotsiallıq zárúriyat sıpatında júzege kelmekte. Házirgi jaslardıń emotsional jaǵdaylarınıń qanday halatta bolıwına qarap, olardaǵı Xarakterdiń erki, jaǵdayın bilip alıw múmkin. Ruwxıy psixologiyalıq oylaw uqıbınıń joqarı kórinisi awır jaǵdaylarda da aqıllı, kishi peyillik penen is júrgiziwinde kórinip turadı. Haqıyqatında da insan óz turmısınıń tiykarǵı mánisi neden ibarat ekenligin anıq kóz aldına keltiredi. Barlıq kúshin hám qábiletin áne usı maqset jolına

sarıplaydı. Tárbiyalanğan shaxs-bul ózligin añlağan insan. Al, ózligin añlaw, barlıq insanıy páziyetlerdiń eń dáslepki tiykarı bolıp esaplanadı. Sebebi, aqıl, huquqıy bilimler sıyaqlı kóplegen bir tárbiya túrin júzege keltiriw, álbette adamnıń joqarǵı nerv sisteması bolǵan psixologiyalıq oylaw (oyı), sezimi menen baylanıslı. Ol óz pikirine ie bolıp, órlewge, rawajlanıwǵa, dóretiwge umtıladı. Bul jerde de bizge ótmishti hám házirgi dáwirdi baylanıstırıwshı tárbiya quralı sıpatında muzıka járdemge keledi. Balanıń keleshekte sanalı insan bolıp er jetiwinde, qanday shańaraqta tárbiyalanǵanlıǵı, óziniń ata-anası menen óz-ara múnásibetleriniń qanday jaǵdayda ótkenligi úlken áhmietke ie. Bul temanıń uzaq ótmishke ie ekenligin derlik barlıq milletler xalıq awız-eki tvorchestvosı úlğileri mısasında kóriwimiz múmkin. Hár bir xalıqtıń tariyxı, sol xalıqtan jetilip shıqqan, ullı danaları, márt qaharmanları, pidayı insanlardıń ólmes danalıq sózleri hám kóz-qarasları tiykarında jaratıladı.

Muzıka áyne bir waqıttıń ózinde hám pán, hám kórkem-óner esaplanadı. Danışpan xalqımız ázel-ázelden muzıkanı, sazdı mádeniy turmısınıń eń zárúr hám ajıralmas bir bólegi dep bilgen. Ullı alım Farabiy tárepinen tiykar salınǵan pánler tarmaǵına qaraǵanda, muzıka tórt matematikalıq ilimlerdiń biri bolıp esaplanǵan. Sol dáwirlerde muzıka ónerin úyreniw, onıń teoriyalıq tiykarların biliw, qosıq aytıw, saz ásbapta sheber atqarıw-bul jaqsı bilim alǵanlıq hám tárbiyalanǵanlıqtıń belgisi bolǵan. «Muzıka ilimi joqarı dárejedegi páklik. Onı hár qanday insan tábiyatı qamtıp ala almaydı, muzıkalı ilimge ie bolıw tek ǵana salamat, pák tuyǵı iesine ǵana nesip etedi, saz zibanınıń haqıyqıy jemisin hám onıń názik sırların, sum qıyallardan jıraq bolǵan taza hám bálent qálb-tuyǵıları ǵana añlay alıwı múmkin».

Filosof Aristotel'diń aytqanıday «Muzıka adamnıń ruwxıyatı, minezine belgili bir dárejede tásir etedi, demek solay eken ol jaslardı tárbiyalaytuǵın predmetlerdiń biri bolıp xızmet etiwı kerek».

Ulıwma aytqanda, ǵárezsizlik sharapatı menen, ózligimizdi tanıp, arızıw-ármanlarımız ámelge astı. Usılardı jas áwladqa tereń úyretpey, óz halqına, onıń jetiskenligi, tili hám mádeniyatına muhabbat hám hurmet ruwhında

tárbiyalamay turıp, haqıyqıy insandı óz Watanınıń jan kúerin tárbiyalaw múmkin emes.

“Birinshi náwbette milliy mádeniyatımız, xalıq ruwxıy baylıǵınıń tereń tamırlarına itibar beriw zarúr. Bul ǵáziyne ásirler dawamında mısqallap toplanǵan. Tariyxtiń ne-ne sınaqlarınan ótken. Adamlarǵa awır demlerde mádet bolǵan. Biziń wazıypamız – usı ǵáziyneni kóz qarashıǵımızday asıraw hám jánede bayıtıw” İ.A.Karimov.

Jaslardı muzıkalıq tálím hám tárbiyalaw barısında, ózin tuta biliw, basıqlıq usaǵan Xarakter, erki óz kelbetin tabadı. Al balanıń xakeri bolsa tiykarınan dóretiwshilik jumıslarda júzege keledi. Sol kóz-qarastan jaslardıń tiykarǵı dóretiwshilik jumısı oqıw, teoriyalıq bilimlerin ámeliyatta qollaw bolıp tabıladı. Bul óz gezeginde muzıka sabaǵında, háweskerler dógereklerinde, máhállede, jasap atırǵan ortalıqta sátli iske asadı. Sebebi, ruwxıy qádiriyatlarımızdan bolǵan muzıka insan qálbine gózzallıq nálshesin egip, jaman illetlerden asıraydı. İnsandı ruwxıy páklikke shaqıradı, bilim sheńberin keńeytedi, hár bir qádemin oylap basıwǵa, jeti ólshep bir kesiwge úyretedi, ulıwmalastırıp aytqanda milliy maqtanış sezimlerin payda etedi.

1.1.Orta mekteplerde muzika pániniń maqseti hám wazıypası

Orta mekteptin 1-7 klass oqıwshıları, bul oqıwshılardıń psixologiyalıq fiziologiyalıq xarakterine qaraǵanda dıkkat itibarınıń bir-birinen ózgeshelikleri 1 - 4 klasslarda balalardıń kızıǵıushılıǵı. Jáne atkarıwshılıq, hár bir vokal oyun x.t.b. xarakterdegi qosıqlar, namalar úlken tárbiyalıq áhmietke ie. Al 5-7 klasslarda kóbirek xarakterdegi bay mazmunlı muzıqalıq shıǵarmalarǵa kóbirek itibar beriledi. Magnit lentası arqalı muzıka tıńlaw hám tıńlanǵan muzıqalıq shıǵarmalardı oqıwshılar menen analiz etip talkılaw, sáwbetlesiw júrgizip barıw maqsetke muwapıq. Bunda oqıwshı óziniń atkarıwında yamasa magnitofon, komp'yuter arqalı kompozitorlardıń muzıqalıq shıǵarmaların qızıqlı etip jetkere alsa oqıwshılarda itibar kusheyip bara beredi. Bunday ruwxıy baylıq gáziyne insańǵa ómirde isenim hám úmit baǵıshlaydı. Jáne bir wazıypa bul ósip kiyatırǵan áwladqa, onıń ruwxıy tárbiyasına júdá úlken juwapkerlik sezim menen qarawı. Biz jaslardıń keleshegin aldın oylap, sport, mádeniyat hám bilimlendiriw tarawında úlken jumıslardı amelge asırıwdaǵı nátiyjeler. Elimiz birinshi prezidenti İ.A.Karimovtıń jankúerligi hám bilimlendiriwdegi itibarlı kanıǵelerdiń iskerligi dep bilemiz. Usı qániygelik pitkeriw jumısımdı tolıqtırıw maqsetinde eksperiment sıpatında Nókis qalalıq 19- orta mekteptiń muzıka páni oqıtılıw barısın bakladım hám tomendegi juwmaqqa keldim. Uyreniw ushın tańlap alınǵan muzıqalıq shıǵarma sabaq waqtında hár tarepleme uyreniliwi tiyis.

1. soraw juwaplar ótkeriw.
2. temaǵa tiykarlanıp suwretler sızıw.
3. gúrriń sáwbetler jurgiziwshi mısalllar keltiriw.
4. temaǵa baylanıslı naqıl maqallar jıynaw.
5. Hár oqıwshınıń pikiriniń tıńlaw.
6. kompozitor haqqında maglıwmat beriw.
7. muzıka sawatı x.t.b.

Bul atap ótken bilimlerdi bir saatlıq 45 minutlıq sabaq dawamında balalarǵa jetkerip úlgeriwimiz tiyis.

1.2. Muzikalıq tálim - tárbiyanıń rawajlanıwı

Muzıka kórkem-óneri jámiettiń ruwxıy mádeniyatın qalıptestiredi, jaslardıń ideologiyalıq hám ruwxıylıq tárbiyalanıwı baǵdarınıń azıǵı bolıp xızmet etedi. Bilim beriw-adamzat tájiriyesinde toplanǵan bilimlerdiń belgili táreplerin, jámietlik rawajlanıwdıń házirgi talaplarına say dárejede oqıwshılardıń bilim hám tárbiyaǵa ie bolıwın támiynleytuǵın ilim, texnika, ideologiya, moral`, mádeniyat hám kórkem-ónerdi ózlestiriwge qaratılǵan arnawlı wyımlastırılǵan oqıtıw hám oqıw isleri protsessleri esaplanadı. oqıtıw muǵallım menen oqıwshılardıń birgeliktegi isi bolıp, eki tárepleme xarakterge ie. Oqıtıwshınıń iskerligi sebepli oqıtıw puxta oylap shıǵılǵan maqset, mazmun hám joba tiykarında alıp barılatuǵın protsesske aylanıp, kútilgen nátiyjelerdi beredi. Muzıka tárbiyalıqqa tikkeley tásir etiwshi qural bolıp qoymastan, jaslardıń házirgi dáwir progressiyalıq ideyaların estetikalıq qabıl etiwın tereńlestiredi. Shaxstıń garmoniyalıq rawajlanıwında muzıka, hár jaqlama tásir etiwshi usılların payda etedi. Sonıń menen birge ósip kiyatırǵan jas áwladtıń ruwxıy estetikalıq rawajlanıwınıń jańa forma hám metodlarınıń mexanizmlerin izertlew zárúrligin talap etedi. Bul anıqlamadan kelip shıǵıp muzıka sabaǵında aldınǵı pedagogikalıq texnologiyalar sonday-aq, hár qıylı interaktiv metodlar járdeminde oqıwshılardıǵa bilim beriwdi jetilistiriwdiń kompleksli algoritmin islep shıǵıw máselesin aldımızǵa maqset etip qoydıq.

Jańa pedagogikalıq texnologiyalarınıń ulıwma mazmunı, qollanıw printsipları pedagoglar ushın janalıq emes, biraq jańa pedagogikalıq texnologiyaları járdeminde (máselen: klaster metodi, komp'yuter texnologiyaları) muzıka pániniń spetsifikasına sáykes sabaqlarda oqıtıw, bul ilimiy jańalıǵı bolıp esaplanadı. Orta tálim mekteplerde muzıka oqıtıw sabaqlarınıń mazmunına ózgeshe kóz-qarasta bolıp, balanıń pánge, ulıwma kórkem-ónerge qızıǵıwshılıǵın payda etip, onı dóretiwshi shaxs etip tárbiyalaw hám onıń aktiv túrde bilim iyelewi ushın, hár qıylı metodlardı qollandıq. Házirgi waqıtta bilimlendiriw tarawında, ásirese joqarı oqıw orınlarında hár bir oqıtatuǵın dástúriy sabaqlardıń hám de sabaqlarda qollanǵan hár qıylı

metodlarınıń texnologiyalıq kartasın islep shıǵıwdı talap etip qoymaqta. Bul jumıstıń ilimiy mashqalası muzıka sabaqlarında kompleksli usılda aldınǵı pedagogikalıq texnologiyalar járdeminde balalardı oqıtıw bolıp esaplanadı. Sonlıqtan, muzıka sabaǵınıń oqıtıw barısındaǵı ózgesheliklerine, spetsifikasına qaray sabaqta qollanǵan metodlarınń texnologiyalıq kartasın islep shıǵıwdı maqul dep taptıq. Sonday-aq, balaǵa bilimdi hár tárepleme jetkerip beriw, yaǵnıy dáwir talabı esaplanatuǵın informatsion texnologiyaların eńgiziw mashqalası da óz aktualıǵın belgilep turıptı. Solay eken, joqarıda aytıp ótken bir neshe sabaqlardıń mazmunların slayd etip islep shıqtıq.

Demek, temanıń izertlew jańalıǵına óz gezeginde sabaqlardıń texnologiyalıq kartası hám Q.Turdıqulov dóretiwshiliginen bir neshe komp'yuterlik slaydları kiredi. Jańa insannıń qalıplesiwinde hám rawajlanıwında muzıka pedagogikasınıń áhmietli rol'i oǵada ullı. A'sirese, ulıwma bilim beretuǵın mekteplerde baslawısh hám orta klasslarda muzıka sabaǵınıń oqıtıw metodıkası, oqıwshılardıń muzikalıq bilim iyelewi menen birge olardıń uqıplılıqların hár tárepleme joqarı dárejede rawajlandırıwın támiynlep barıwı tiyis. Eń tiykarǵı jumıslarınıń nátiyjesi, balalardıń muzikalıq esitiw eleslewleriniń qalıplesiwi ushın sistemalıq shınıǵıwlardı islep shıǵıwı hámde oqıtıw ulıwma sistemasınıń dóretiliwi bolıp tabıladı.

Muzikalıq esitiw eleslewleriniń qalıplesiwi ushın kiritilgen

shınıǵıwlar:

1. Namanıń háreketlerin ajratıw joqarı hám tómen, joqarǵı hám tómenǵı sesler. Muǵallimniń awızsha tapsırması boyınsha, úsh seslikleriniń hám ses qatarın ózlestiriw, «oyda» eleslew hám keyin ala atqarıw.
2. Notalardıń jazılıwı boyınsha, ses qatarınıń basqıshların ózlestiriw.
3. Awızsha diktantlar («Jumbaqlar») esitkenin atap aytıw, sońınan ritmi hám biyikligi boyınsha durıs atqarıw.
4. Jazba túrindegi diktantlar, esitkenin eleslewge awdarıp hám ses biyikliklerin jazıw, soń jazǵandı durıs atqarıw ritmi boyınsha.
5. Burın tanıs bolǵan mısaldı, notaları arqalı biliw.

6. Úsh sesliklerdi hám ses qatarlardı nota jazbası arqalı «izbe-iz» atqarıw.
7. Eki sestıń biyikligi arqalı (keń hám tar jaylasıwda) esitip ajratıw, sońınan bir tonnıń hám yarım tonnıń biyikligin ajratıw. Berilgen sestıń yarım tonnıń awızsha tapsırması boyınsha intonatsiyalaw.
8. Saz-áspabsız nota boyınsha atqarıw (esitiw eleslewleriniń aktiv qalıplesiwi), bul mısallardı ishinen atqarıw.
9. Kamertonnıń sestine «sazlanıw» hám izlegen sesin tawıp alıw.
10. Úyrenip atırǵan qosıqlardıń tekstlerin hám sonday-aq, taxtadaǵı jazılǵan nota mısalların kóshiriw.
11. Awızsha diktantlar mısallarınıń sheshiliwin dápterlerge jazıwı.
12. Esitiw arqalı major hám minor úsh sesliklerin ajratıw, sonday-aq, atlas úshseslikleriniń (do major-dominor) nota boyınsha intonatsiyalaw.
13. Muzıkanı tıńlaǵanda qosılıp atqarıw.

Muzıka oqıtıw protsessinde, álbette balalardıń estiw qábiiletleriniń rawajlanıwına tiykarǵı dıqqattı awdaramız, sebebi muzkanı bizler kóriw arqalı emes, al esitiw arqalı sezip, qabıllaymız. Balalardıń esitiw qábiiletiniń múmkinshilikleri hár qıylı boladı, sonlıqtan muzıkalıq bilim alıw basqıshlarında temanı qamtıp–úlgere almaytuǵın oqıwshılar da boladı. Mısalı, esitiw hám dawıs koordinatsiyasına ie emes, ses biyikliklerin sezbeytuǵın, seslerdi atqarıw paytında qızıqsınbaytuǵın ht.b. Bunday oqıwshılar menen tájiriye jumısları, sabaqtan keyin qosımsha alıp barıladı. D.Omonullaevanıń sabaqlıǵında **“Baslanǵısh klasslarında ritmik háreketlerdi orınlaw, oqıwshılardıń fizikalıq rayaaajlanıwına tiykar jaratadı deydi Sonday-aq, baslanǵısh klass oqıwshılarınıń dawıs apparatları názik bolıp, olardıń dıqqatı, tili, diktsiyası, yadı tolıq rawajlanbaǵan sebepli, muzıka sabaqlarında ritmik háreket iskerligin tez-tez almastırıp turıw lazım”** deydi.

Sabaq dawamında tómendegi háreket túrlerinen paydalanıw usınıs etiledi: marsh muzıkalarına qádem taslaw, juwırıw, oyın elementlerin orınlaw, óz betinshe oyınlar ótkeriw, muzıkanıń xarakterine sáykes túrli qol hám dene háreketleri menen orınlaw. Balalardıń muzıkalıq qábiiletleriniń lad tiykarında

rawajlanıwı ushın, ámelge asırılıp atırǵan bir qansha metodlar úlken áhmetke ie. Balalardıń esitiw qábiletlerin rawajlandırıw maqsetinde usı metod házirgi dáwirde nátiyjeli qollanıp kelmekte. Oqıwshılardıǵa sabaqlardı elede tásirli hám qızıqarlı etip ótiw ushın, balalar saz-áspablarınan paydalanıwı haqqında G.Sharapovanıń dúzgen metodikasında jazılǵan «Ses biyikligine iye hám ses biyikligine iye emes» áspablar bolıp ekige bólinede. Birinshisine: metallofon hám ksilofon kiredi. Ekinshisine: dáp, qasıqlar, barabanlar, shıńǵırlawıqlar hám rumblar kiredi. Klasstı 2 toparǵa bólip 1-topar shapatlaw hám atqarıw, 2-topar bolsa dawıs beriw usılı (bum-baka-baka-bum) menen ámelge asırıwı múmkin. Sonday-aq, balalar saz-áspabında grafikte kórsetilgen sızılmalarǵa qarap, ritmi boyınsha atqarıw, oqıwshılardıń dóretiwshilik qatnasın asıradı hám de muzıkalıq qábiletlerin hár tárepleme rawajlandıradı. Biz bilemiz, muzıka óneri adamnıń ishki sezimlerine tásir jasay alatuǵın quralı bolıp esaplanadı. Joqarıda bayan etilgen barlıq metodikalıq miynetleriniń jáne bir áhmetli tamanı, muzıka sabaǵında, balalardı estetikalıq tárbiyalaw máselesine qaratılǵanlıǵı.

Muzıka pedagogları balalardıń itibarın barqulla hár qanday intonatsiyanı taza hám sulıw etip atqarıwına qaratıwı tiyis. Bul oqıwshılardıń esitiw dıqqatın rawajlandırıp qoymastan, ulıwma atqarıp atırǵan qosıǵın tıńlap biliwdi de tárbiyalaydı. Sebebi, ósip kiyatırǵan jas áwladtı muzıka arqalı dúnyaya degen kóz-qarasın qalıplestiriw hám olardıń hár tárepleme garmoniyalıq rawajlanıwı, muzıkalıq tárbiyalanıwınıń baslı wazıypasına kiredi.

Búgin muzıka mádeniyatınıń tiykarların jaslarǵa úyretiw ulıwma orta tálim mekteplerindegi kórkem-óner xızmeti hám qosıq sabaqarı barısında ámelge asırıladı. Oqıtıwshi jaslardı, muzıka mádeniyatı álemine alıp kiriwi muzıkalıq tárbiya arqalı ótedi. balalardıń hám jas óspirimlerdeń muzıkalıq tárbiyası pútkil xalıqtıń muzıkalıq mádeniyatınıń tiykarın quraydı. Shaxstıń muzıkalıq talapları muzıkalıq tárbiyadan, ásirese baslawısh klasslarda balalar ushın arnalǵan joqarı kórkemlikke ie namalardıń shertiliwinen, muǵallimnıń sabaq barısında oqıwshıda muzıkaǵa bolǵan súyispenshilikti payda ete alıwınan ǵárezli. Bul bala tárepinen muzıkaǵı bolǵan ishki ruwxıy talaptıń, zárúrliktiń

sanalı moyınlanıwına tán alınıwına alıp keledi. Biz bul wazıypalardı orınlay otırıp, oqıtıwdıń izbe-izligi, bir pútinligi, sistemalıǵı printsiplerinen kelip shıqsaq, oqıtıw, muzıkanıń mádeniyattı qalıplestiriwge, shaxs tárbiyasına tásir etedi dep oylaymız.

1.3. Milliy muzıkanı rawajlandırıwda Qaraqalpaq kompozitorlarınıń qosqan úlesi

Házirgi kúnde bolıp atırǵan ózgeris hám qubılıslardıń muzıka sabaqlarına, muzıka ilimine hám muzıka kórkem-ónerine de tikkeley qatnasıqlı bolıwı ayqın sezilmekte. Bunday ózgerisleri jóninde Elimiz birinshi prezidenti İ. A. Karimov óziniń, «Ruwxıylıq insanniń, xalıqtıń, jámiettiń, mámlekettiń kúsh-qúdireti», - degen edi óz miynetinde.«Jámiette joqarı adamgershilikli páziyletlerin jetilistiriw jaslarımızǵa tariyxıy, dástúrimızge, ulıwma adamgershilik qádiriyatlarına húrmet, Watanǵa muxabbat, gárezsizlik idealarına sadıqlıq ruwxında tárbiyalaw, xalıqlar doslıǵın hám tatıwlıǵın bekkemlew elimizde júrgizilip atırǵan barlıq reformalardıń mánilik ózegi bolıp tabıladı»-dep atap kórsetti. Shınında da Ózbekistan óz gárezsizligin algannan beri jaslardı ádep-ikramlıqqa tárbiyalawda ata-babalarımızdıń násiyatlarınan, wásiyatlarınan, kórsetpelerinen paydalanıwǵa keń jol ashıldı. Solardıń biri xalıqtıń kórkem-óner dóretpeleri, ásirese jas óspirimlerdi ruwxıy ádep-ikramlı etip tárbiyalawda xalıq milliy qosıqlarınıń, xalıq namaları tiykarında dóregen kompozitorlıq shıǵarmalardıń tutqan ornı oǵada ullı. Xalıq shadlıq qushaǵında bolsa, muzıka sazi da saltanatlı, quwanışlı boladı. Qosıq onı kewillendirip qádemin nıq bastıradı. Demek, muzıka adamnıń ómiriniń joldası hám onıń menen birge mángi jasaydı. Muzıka adam ómirine tereń sińip, engeni sonshelli, onı solay bolıwǵa tiyisli sıyaqlı, ózimiz oylanıp otırmay-aq hawa siyaqlı qabıllanadı. Adamlardıń bir-birin jaqsı túsiniwine járdemlesetuǵın qúdiretli kúsh. Muzıkanıń jáne bir ózgesheligi ol adamlardıń kewil jaǵdayın ortaqlastırıp olardıń arasındaǵı qarım-qatnas quralı bolıp esaplanadı. Bir adam dúnyaǵa keltirgen muzıkalıq shıǵarma, ekinshi adamnıń ishki dúnyasına qozǵaw salıp qabıllanadı.

Qaraqalpaq milliy qosıqlarımız hám oyınlarımız, xalıq namaları tiykarında dóregen kompozitorlıq shıǵarmalar keleshek áwladtı óziniń jasap turǵan ortalıǵına múnásip ruwxıy salamat áwlad, xaqıyqıy insan bolıp jetilisiwinde úlken ról` oynaydı. Olardıń tárbıyalıq kúshi haqqında pedagoglar, aǵartıwshılar ásirler boyı jırlap kelgen.

Bolajaq muzıka oqıtıwshıların ruwxıy tárbıyalawda tálim-tárbıya birligin támiynlew, kórgizbeli qurallardan paydalanıw sıyaqlı printsipler, xalıq awızeki dóretpeleri, milliy qosıqları hám oyınları, xalıq namaları tiykarında dóregen kompozitorlıq shıǵarmalar arqalı ádep-ikramlılıq, hújdanlılıq, mehir-muxabbat, miynetkeshlik, xalıqshılıq, Watanǵa sadıqlıq sıyaqlı insanıyılıq páziyetlerdi qalıplestiriw xalıq milliy qosıqları hám oyınları arqalı iske asırıladı. Tárbıya úzliksiz, tariyxıy xarakterge ie bolıp, jámietti, insanniń rawajlanıwı menen tıǵız baylanıslı boladı. Qudaybergen aǵa Turdıqulovtıń balalarǵa arnap jazǵan muzıkalıq shıǵarmaların muzıkalıq tálimde qollanıw, bolajaq muzıka oqıtıwshılarına tiykarǵı tárbıya quralı bolıp, al mektep oqıwshılarınıń ruwxıy mádeniyatın tárbıyalawda da tiykarǵı qural wazıypasın atqaratuǵınlıǵın biz dáliyllemekshimiz. Bunda qaraqalpaq xalıq milliy qosıqlarınıń hám xalıq namaları tiykarında dóregen kompozitorlıq shıǵarmalardıń tárbıyalıq áhmieti, mısalı kompozitor Qudaybergenbay Turdıqulovtıń balalarǵa arnap jazǵan muzıkalıq shıǵarmaları balanıń ata-anaǵa, Watanǵa, milletke muxabbat sezimlerin oyatıwshı qural sıpatında kórinedi. Qudaybergenbay Turdıqulovtıń ustazları J.Shamuratov hám A.Qayraddinovlar haqqında toqtap ótpekshimiz. Solay etip, xalıq namaları tiykarında dóregen kompozitorlıq shıǵarmalardı analizlegenimizde, birinshi bolıp dáslepki kompozitorımız Japaq Shamuratov kózge taslanadı.

Baqsi hám kompozitor Japaq Shamuratov

1892-1973

Japaq Shamuratov Ózbekistan hám Qaraqalpaqstan xalıq artisti, Berdaq atındaǵı mámleketlik sıylıqtıń laureatı, ataqlı baqsı, sázende, kompozitor hám jámiyetlik ğayratker. J. Shamuratov házirgi zaman qaraqalpaq muzıka mádeniyatınıń tiykarın salıwshılardıń biri. Bolajaq kompozitor ámiwdárya rayonınıń «Nazarxan» awılında 1893- jılı diyxan xojalıǵında tuwılıp ósti. Ol jaslayınan kóbinese ataqlı Muwsa, Shernazar, Nurabılla, Izimbet qusaǵan baqsılardıń aytqan qosıqların, shertken sazların ıqlas penen tıńlaǵan. Sońın ala qaraqalpaqtıń sol dáwirdegi lapızlı, hosh hawazlı Súew baqsınıń shákirti Atajan baqsıǵa qol berip bir neshshe jıl dawamında dástanlardı yadlap, duwtar menen aytıw sheberligine erisken hám qaraqalpaq xalıq qosıqları «Eshbay», «Górqız», «Ilǵal», «Xoja baǵman», «Qáradalı», «Ala qayıs», «Saltıq» h.t.b shıǵarmalardı úyrengen. Ol 1930-jıllardan baslap Qaraqalpaq milliy teatriniń dáslepki muzıkalı drama hám komediyaları ushın muzıka toplaw hám belgili dramaturgler A. Óteпов, S. Májitov, A. Begimov, Q. áwezov, M. Dáribaev, N. Dawqaraev, J. Aymurzaev, T. Seyitjanovlar menen bayıttıw islerine salmaqlı úlesin qostı. Sońın ala ol B. Tumanıyan, G. Kompaneets, V. Shafrannikov, A. Xalimov h.t.b menen birge kóp jıllar dawamında 20 dan aslam muzıkalı drama hám komediyalarǵa muzıka jazdı. Bulardıń qatarına «Baǵdagúl», «Kóklen batır», «Xorlıqtan azat», «Aygúl Abat», «Aral qızı», «Berdaq», «Leytenant Elmuratov», «ámiw boyında», «Súymegenge súykenbe» h.t. basqada muzıkalı dramalarǵa namalar jazdı. Onıń dóretiwshilik jolında qosıq, xor hám ayaq-oyınlar tiykarǵı orınǵa ie. Bul tarawda Japaq 200 den aslam shıǵarmalar dóretken. Olardan «Qaraqalpaqstan», «ámiwdár'ya», «Miynet baxıt», «Sunday kúldim», «Malika jan Mákke jan», «Estelik ettim oramal», «Nawqan tutqan qız», «Báhár súygen yar», «Paxta», «Námárt jigit nege dárkar», «Universalshı dostıma», «Shopanlar», «Eki ana», «Biz baxıtlı jaslar» h.t.b namalardı xalqımız súyip tıńlap kıyatır J. Shamuratovtıń qosıq janrın rawajlandırıwdaǵı úlken ornı bar. Sebebi, avtordıń «ámiwdár'ya», «Sunday kúldim», «Oramal» qosıqları

zamanagóy qosıqlarınıń 50-60jıllardaǵı eń ayqın túri hám sol dáwir ruwxında jazılǵanlıǵı sebepli tıńlawshılar aytıp júrgendey dárejede jeńil, qolaylı, yoshlı bolǵanlıǵı sebepli keń taralǵan. Sońǵı waqıtta da kompozitorlar Japaq atanıń qosıqların úlgi sıpatında paydalanıp, onıń jolın dawam etip atır. J.Shamuratovtıń qaraqalpaq muzıka mádeniyatına qosqan salmaqlı úlesleri húkümetimiz tárepinen joqarı bahalanıp, oǵan Ózbekistan hám Qaraqalpaqstan xalıq artisti, Berdaq atındaǵı sıylıqtıń laureatı, miynet qızıl bayraǵı, eki ret Húrmet belgisi ordenleri menen hám de bir neshshe mártebe medal`lar hám húrmet jarlıqları menen sıylıqlandı. J. Shamuratov 1938-jıldan baslap 5 mártebe respublika Joqarǵı Keńesiniń deputatlıǵına saylangan. 1960-jıldan baslap Ózbekistan kompozitorlar awqamınıń aǵzası bolǵan. J. Shamuratov 1973-jılı 80 jasında qaytı boldı. 1974-jılı Nókis mámleketlik kórkem-óner bilim jurtına onıń atı qoyıldı. 1987-jıldan baslap usı oqıw ornında onıń muzeyi ashılǵan. J. Shamuratovtıń aǵartıwshılıq hám dóretiwshilik muzikalıq miyrasları qaraqalpaq xalıq namaları, qaraqalpaq dramalarınan úzindiler «Júrek tarları», Japaq baqsı Shamuratov tariyx ádebiyat hám entsiklopediya toplamlarında baspadan shıǵarıp, gramplastinkalarda, teleradio kompanıyasınıń fonotekasında saqlanıp kiyatır.

Baslawısh klasslarda muzıka sabaǵın shólkemlestiriwdegi wazıypalar

Muzıka oqıtıwshılarına qoyılatuǵın mámleketlik talaplardıń orınlanıwına muzıka muǵallimleri juwapker sanaladı.

Olar tómendegishe.

1. Kadrlar tayarlawdıń milliy modelin biliw;

(1997-jıl 10-mart materialların oqıń)

Ózbekistan Respublikası birinshi prezidenti İ.A.Karimovtıń oliy Majlistiń IX-sessiyasında sóylegen sózinde «Mektep tarawında tálím haqqında» Nızam qabıl qıldıq. 1996-1997 oqıw jılınan baslap mekteplerdiń 1-klasında oqıw jańa álipbeden alıp barıladı»-degen edi. Ózbekistan Respublikası Ministrler

Kabinetiniń 1991-jılı 13-may 203-sanlı qararında «Ózbekistan Respublikasında ulıwma orta tálimdi shólkemlestiriw haqqında»ǵı ulıwma orta tálimniń (1-1V-klass), (V-1X-klass) tálim baǵdarlamaları oqıwshılardıń tıyanaqlı bilim alıwın rawajlandırıwdı, ilimiy hám ulıwma mádeniy bilimlerin tereńlestiriw. 1-9-klasslar oqıw baǵdarlamasınıń akademiyalıq litseyler menen kásip- óner kolledjindegi oqıw baǵdarlamaları menen óz-ara úzliksiz baylanıstı támiyinlew lazım.

2. Ulıwma orta bilimlendiriw haqqındaǵı Nızam hám oǵan tiyisli hújjetlerdi biliw;

(1997-jıl 29-avgust materialların oqıń)

Ózbekistan Respublikası Ministrler Keńesi 1999-jıl 19-avgusttaǵı «Ulıwma orta tálimniń mámleketlik tálim standartları (DTS) tastıyıqlaw haqqında»ǵı 390-sanlı qararı hám Ózbekistan Respublikasında ulıwma orta tálim haqqındaǵı Nızamdı oqıń.

3. Ulıwma orta bilimlendiriwdiń mámleketlik tálim standartları hám sonıń tiykarında muzıka mádeniyatı pání boyınsha oqıwshılardıń tayarlıǵı dárejesinde qoyılatuǵın minimal talaplardı biliw;

(Bular haqqında usı qollanbada 5-klass baǵdarlaması ushın óz aldına túsiniq berilgen).

4. Muzıka mádeniyatı baǵdarlamaları hám onıń aldıńǵı baǵdarlamadan ayırmashılıǵın anıq biliwi;

(DTS) mámleketlik tálim standartı (UOT) ulıwma orta tálimniń mazmunınıń ózegi bolıp esaplanadı.

5. Muzıka qánigeligi jónelisinde orta arnawlı, kásip- óner tálimi hám joqarǵı bilimlendiriwdiń mámleketlik tálim standartları haqqında maǵlıwmatqa ie bolıwı;

(DTS) mámleketlik tálim standartları ulıwma orta tálimniń baslanǵısh hám orta biliminde oqıwshılardıń iyelewi tiyis bolǵan bilim, kónlikpe hám tájiriybeleriniń minimal dárejesin belgilep beredi. Muzıka sabaǵı boyınsha baǵdarlama (DTS) mámleketlik tálim standartları tiykarında dúzilgen.

6. Muzika oqıtıwshısına qoyılğan búgingi kúndegi ulıwma hám kásiplik talaplardı biliwi;

(Bul haqqında túsinikler berilgen).

7. Muzika mádeniyatı pán bólmelerin dáwir talabı tiykarında támiynlew hám bezewdi biliwi;

Mánáwiyat hám ruwhıylıq isleri boyınsha is ilajlarına tiykarlanıp oqıtıwshınıń tájiriybelerine say bezeledi.

8. Sabaqlardı tiyisli ádebiyat, saz-áspablar, kórgizbeli, texnikalıq qurallardı, didaktikalıq materiallardan paydalanğan halda sheberlik penen ótkeriw tájiriybesine ie bolıwı;

(Bul haqqında túsinikler berilgen).

9. Muzika páni boyınsha tiyisli sabaqlıq, oqıw qollanbaları, metodikalıq ádebiyatlar, qosıqlar toplamı, fonotekalardı talqılay biliwi, olardan orınlı hám nátiyjeli paydalanıwı;

I-II-III-IV-V-VI-VII-klasslar ushın sabaqlıqlar. «Muzika»-Tashkent «Gafur Gulom» baspası 2001-jıl.

10. Jańa axborot texnologiyaları hám pedagogikalıq texnologiyalardan xabardar bolıwı, sabaqlarda olardan paydalanıw tájiriybesine ie bolıwı;

«Oqıtıw usılı-pedagogikalıq texnologiyanıń tiykarǵı komponenti» xalıq tálimi jurnalında, 1999-jıl 6-sanı.

«Yangi pedagogik texnologiya mohiyati» «Xalıq tálimi» jurnalında 1999-jıl 1-sanı.

11. Oqıwshılar bilimin anıqlaw ushın testler dúziwi hám sabaqta olardı qollanıwı;

12. Oqıwshılar bilimin bahalawdıń reyting quramın tereń biliwi hám qollanıwı;

ÓzbekistanRespublikası Ministrler Keńesiniń «:zliksiz tálim dúzilisi ushın mámleketlik tálim standartların islep shıǵarıw hám usınıw haqqında» 1991-jıl 5-yanvar`daǵı 5-sanlı qararı.

13. Oqıwshılardıń óz-betinshe islewiniń shólkemi hám onı metodikalıq támiyinlewdi biliwi;

Tárbiya hám dógerek isleri boyınsha direktor orınbasarı jobalarına say jumıslar rejelestiriledi.

14. Oraylıq Aziyadaǵı alım, ilimpaz, dóretiwshilerdiń mádeniy miyrasların hám olardıń muzıka ilimi rawajlanıwına qosqan úleslerin biliwi, sabaqlarda bul haqqında maǵlıwmatlar beriwi;

Bul haqqında maǵlıwmatlar I-II-III-IV-V-VI-VII-klass muzıka sabaqlıqlarında berilgen.

15. Oqıwshılardıǵa úyretiletuǵın qosıqlar, tıńlanatuǵın muzıka shıǵarmalarınıń dóretiwshileri haqqında maǵlıwmatlar beriwi hám namalardı talqılaw tájriybesine ie bolıwı;

16. Qaraqalpaq muzıka miyrası, onıń janrları hám jergilikli usılları, milliy muzıka áspabları hám olardan quralǵan ansambl`ler, orkestr haqqında oqıwshılardıǵa maǵlıwmatlar beriwdi biliwi;

I-II-III-IV-V-VI-VII-klass muzıka sabaqlıqları hám ilimiy jurnallar, gazetalardan paydalanıladı.

17. Muzıka tálim-tárbiyası boyınsha klasstan hám mektepten tis jumıslardıń mazmunı, túrlerin hám bul islerdi shólkemlestire biliwi;

18. Klass basshısı jumısı mazmunı hám basqarıw usılların biliwi;

«Pedagogika» sabaqlıǵınan paydalanıladı.

19. Ziyrek oqıwshılardı anıqlaw, tańlap alıw, olardıǵa basqıshpa-basqısh bilim beriw jolların biliwi;

20. Muzıka mádeniyatı pání boyınsha mashqalalar, jańalıqlar, ilimiy izleniwler haqqında maǵlıwmatqa ie bolıw;

Gazeta-jurnal, radio-televidenie arqalı maǵlıwmatlar toplaw.

21. Ulıwma orta tálim mekemelerinde ilimiy-metodikalıq, tájriybe-sınaw jumısların alıp barıw tártibi, qaǵıydaların biliwi;

Pedagoglardı qayta tayarlaw hám tájriybesin arttırıw institutı arqalı.

22. Sabaqlardı baqlaw, talqılaw tájriybesine ie bolıwı~

23. oqıtıwshılardı attestatsiya qılıw hám dárejelerin kóteriw tártip-qaqıydarları haqqında maǵlıwmatqa ie bolıwı~

24. Oqıwshılardı kásipke baǵdarlaw jumıslarınıń tártibi, maqset, wazıypaları haqqında maǵlıwmatqa ie bolıwı hámde muzıka mádeniyatı jónelisinde kásipke jollaw jumısların alıp bara biliwi~

25. Erkin túrde óziniń tájiriybesin bayıtıwdıń jol hám usılların biliwi hám iyelewi tiyis.

Házirgi kúnde barlıq ulıwma bilim beretuǵın mekteplerde arnawlı mektepler, kásip- óner bilim jurtları, balalar baqshaları hám jaslardıń jámielik shólkemleri, radio-televidenie hám gazetalar jaslardıń estetikalıq tálim-tárbiya alıwınıń tiykarı dep qaralmaqta. Ruwxıy ádeplilik estetikasında tárbiyalaw baǵdarı mekteplerdegi oqıtıwshılardıń ámeliy tájiriybesi, olardıń dóretiwshilik miynetleri menen tiykarǵı nátiyjeleriniń ámelge asırılıwı, yaǵnıy hár tárepleme rawajlangan ózinde ruwxıy baylıq, aqılıy páклик hám dene tárbiyası jaǵınan kúshliligin kórsetpekte. Sol sebepli respublikamızdaǵı hár bir mektepte házirgi kúnde estetikalıq tárbiya pedagogikanıń insandı rawajlandırıwdaǵı eń áhmiyetli elementi dep qaralmaqta.

Muzıka oqıtıwshısınıń sóylew mádeniyatı.

Zamanagóy muzıka mádeniyatı sabaqlarında ushırasatuǵın muzıka ásbaplarında shertiw, muzıkalı-ritmik háreketlerdi túsindiriw, muzıka dóretiwshileri haqqında aytıw ushın oqıtıwshıdan sawatlı sóylew sheberligi menen birge pedagogikalıq jaqtan basqarıp barıwı da talap etiledi. Oqıwshılar menen pedagogikalıq sáwbetlesiw barısında muzıka shıǵarmalarınıń mazmunı, kompozitorlar ómiri hám tvorchestvosı haqqında maǵlıwmatlar «Sóz» arqalı túsindiriledi. Sonıń ushın sabaq barısında «Poeziya tiykarları» «Saz benen sáwbet» «Muzıka oqıtıwshısınıń sóylew mádeniyatı» «Kórkem oqıw» kibi arnawlı kurslar dúzilgen, endi olarda oqıw saatların kóbeytiw imkaniyatların izlewimiz tiyis. Bunnan maqset bolajaq muzıka oqıtıwshıları mektepte balalarǵa unamlı tásir etiwdiń usılların puxta iyelegen sheber atqarıwshı pedagog sıpatında hám sózdiń mazmunlı, muzıkalıq jaqtan ózine tánligin ańlap jetken

qániyge sıpatında, tálim-tárbiya barısında bilim tájriybe-kónlikpelerin jeterli dárejede qollana alatuǵın bolıp jetilissin.

Sonda ǵana oqıwshılardıń muzıka shıǵarmaların, namanı durıs bahalay alıwına muzıka sawatın tolıq ózlestiriwine, qosıw sózlerin anıq aytıwına, ulıwma sabaqta hám onnan tıs waqıtları da sózge taqıwa, tayar juwap bolıp jetilisiwine erisiwimiz múmkin.

Solay eken oqıtıwshı tárepinen beriletuǵın tapsırmalar, balalardıń muzıka qábiletleri menen birgelikte sheber sózli bolıp rawajlanıp, ósiwine de járdem beretuǵın dárejede bolıwı tiyis. Demek oqıwshınıń durıs sóylewi, jazıwı, óz pikirin ıqsham, shıraylı, mánili hám mazmunlı bayanlawı ushın hám ózgeler pikirin durıs ańlawı ushın imkaniyat jaratıw, sol baǵdarda óz ústinde izleniw ushın tapsırmalar beriliwi kerek degen sóz.

Durıs, orta mektepte oqıwshılardıń sóz baylıǵı, sóylew sheberligi tiykarınan ana tili hám ádebiyatı sabaqlarında keń túrde alıp barıladı, muzıka táliminde bul kónlikpeler shártpe-degen soraw tuwılıwı múmkin. Biraq ázelden muzıka tárbiyasınıń milliy tiykarın quraytuǵın usıllardıń biri-bul musılman mektep hám medreselerinde muzıkanı ilahıy qúdiret dep bilip, ásirese ádebiyat tálimi menen barabar tárizde sıbaylas oqıtılatuǵınlıǵı, ustazdan-shákirtke, muzıkanı «túsindiriw»de sózden keń paydalanǵanlıǵın esapqa alsaq, onda bul kónlikpeler shárt ekenligine túsiniw jetemiz. «Sóz»diń qádiri, muzıka sánátindegi áhmieti hám ornın dástanlarda jıraw hám baqsılardıń bayanlap beriwinde tolıq sezemiz. Demek «muzıkada sóz» «Muzıka haqqında sóz» degen túsiniwler nama, muzıka dawamında bir pútin, únles rawajlanıp kelip, «Sóz hám saz» «Saz benen sawbet» birligi tıńlawshılardı muzıkaǵa, kórkem- ónerge baǵdarlawda zárúr ekenligi tariyxıy haqıyqat.

Muzıka pedagogikası páninde olarǵa óz aldına itibar beriledi. **Ulıwma aytqanda «Saz benen sawbet»-tárbiya quralı. Al onı úyretiwshi muǵallım-tárbiyashi.** Demek házirgi shárayatta bolajaq muzıka oqıtıwshıları eń áweli óz ádebiy tilin jetik biliwi, muzıkanı balalar ańına-sezimine sińdire alatuǵın tájriybege hám uqıpqa ie bolıwı tiyis.

A'dep-ikramlılıq tárbiyanıń mazmunı-degende-balanıń klassta, klasstan hám mektepten tısqarı jasaw ortalığı ádebiy hám dóretiwshilik háreketleriniń óz-ara baylanıslılıǵı názerde tutiladı.

Tábiyatda átiraptaǵı gózzallıqlarǵa múnásiybet hám muzıkadaǵı gózzallıqlardı anıqlaw, fizikalıq jaqtan jetiskenlik, ádebiyat hám kórkem- óner ortasındaǵı qatnasqa qarap bir qansha kóp ǵana sana sıpatlılıǵın beredi.

Baslawısh mekteplerde oqıwshılarǵa muzikalıq tárbiya beriwdiń tiykarǵı wazıypasınan biri muzıkaǵa qızıǵıw hám oǵan bolǵan muxabbat, muzıka menen qatnasta bolıw arqalı muzıkadan estetikalıq zawıqlanıw, onıń mazmunın túsiniwden ibarat. Kishi jastaǵı mektep oqıwshıları ulıwma xalıqlıq bayramlar haqqındaǵı qosıqlardı jaqsı kórip aytadı. Klassta kópshilik bolıp qosıq aytıwǵa barlıq klass oqıwshıları qatnasadı. Muzikalıq estetikalıq tárbiya máseleleri házirgi zaman pedagogikasında insanıylıq tárbiyasınıń ulıwma máseleleriniń biri bolıp esaplanadı.

Muzikalı-estetikalıq tárbiya «ulıwma muzıka» túsinigine qaraǵanda bir qansha keń túsiniq bolıp tabıladı. Bul jerde muzıka sabaǵı áhmietli orın iyeleydi. Muzikalı-estetikalıq tárbiyada muzıkanı túsiniq jetiw tájiriybelerin belsene rawajlandırıw, kórkem- óner hám átiraptaǵı gózzal nárselerge muxabbat sezimin hám óziniń ishki sezimlerin muzıka tilinde qalıplestiriw áhmietli orın iyeleydi. estetikalıq sezimlerdi tárbiyalawda, ádebiy qábiletlerdi rawajlandırıwda barqulla aqlıy tárbiya menen óz-ara tásirde boladı.

Házirgi zaman muzıka sabaqları muzikalıq tárbiya hám tálimniń ózine tán wazıypaları menen bir qatarda óz aldına tómenдеgi wazıypalardı talap etedi.

1. Házirgi zaman ulıwma bilim beretuǵın mekteplerde muzikalıq tárbiya sisteması kóplegen elementlerden turadı. Bular, muzıka sabaǵı, klasstan hám mektepten tısqarı alıp barılatuǵın muzikalıq jumıslar (xor dógerekleri, vokal saz ansambl'leri) mádeniyat wázirligi sistemasına kiriwshi axborot shólkemleri júdá úlken orın tutadı.

2. Tárbiyalawshı hám rawajlandırıwshı jumislardıń barlıǵı-muzıkalı-estetikalıq ortalıqtı shólkemlestiredi. Bul ortalıqta oqıwshılardıń muzıka tarawındaǵı qızıǵıwı hám hár túrli zárúrlikleri qalıpleseıi.

3. Muzıka sabaǵı muzıka dóretiwshiliginiń mánisin ańlaw tuyǵısın málim bir kompozitor yamasa xalıq muzıkası shıǵarmasınan aqıllı-estetikalıq mazmundaǵı lázzetleniw qalıplestiredi.

4. Xorda qosıq aytıw, sabaqta alıp barılatuǵın jumislardıń hár qıylı formaları: qosıq aytıwı, muzıka sawatın, muzıkanı eslep qalıw, muzıka ásbaplarında shertiwdi hám de qosıq aytıwda jańa usıllardı ózine birlestiredi.

Házirgi muzıka sabaǵınıń usılları hár qıylı formaları hám axborot shólkemleri tiykarında qurallanǵanlıǵı menen ajıralıp turadı. Oqıwshılardı tárbiyalaw hám oqıtıw ushın muzıka sabaǵı olarǵa tálim beriw, olar menen birgelikte hám óz-ara qatnasta ámelge asırılıwı kerek. Bul muzıka pedagogikasınıń eń áhmietli printsipleriniń biri bolıp esaplanadı. Ullı pedagog kompozitor D. B. Kabalevskiy mınaday dep jazǵan edi: «Muzıka sabaqları óziniń aldına tómendegi wazıypalardı qoyadı: oqıwshılardı úlken muzıka kórkem- óner dúnyasına alıp keriw, olardı muzıkanı hám onıń júdá bay janrların birgelikte súyiw hám oqıwshılardı muzıka mádeniyatınıń bir bólimi sıpatında ruwxıy ádeplilik estetikasında tárbiyalawdan ibarat bolıp tabıladı».

Málim bolǵanıday insandaǵı muzıkalıq bilimler jas balalardıń ishki dúnyasına sińip barıwı tiykarınan baslawısh mektepten baslanadı. Muzıka sabaqlarınıń mazmunında tek ǵana málim bir muzıka materialı emes oqıwshılar aqlınıń turmıstaǵı waqıyalarǵa tásiiri, estetikalıq minez qulqınıń, mádeniyatınıń rawajlanıwı hám basqa ishki sezimleriniń qalıplesiwi názerde tutıladı.

Mektep tálimi sistemasında baslawısh klass áhmietli orın iyeleydi. Házirgi kúnde baslawısh klasstıń ornı joqarı tálimniń aldınǵı basqıstıń sıpatında áhmietli máselege aylanbaqta, sonıń ushın hár bir pánniń óz aldına oqıtılıwınıń áhmietini atap kórsetilmekte. Sonday-aq oqıwshılardıń estetikalıq tárbiyasınıń háreket tımsalı bolǵan «Muzıka mádeniyatı» páni de solardıń biri bolıp esaplanadı.

Oqıwshılardıń ruwxıy ádeplilik tárbiyasında muzıka sabaqlarınıń jaqsı alıp barılıwı áhmiyetli orın iyeleydi. oqıtıwshınıń sabaqqa jaqsı itibar beriwı bir qansha paydalı kórsetpelerdi óz aldına qoyadı. Bular:

-muzıka tárbiyasında jańa usıllardı izlep tabıw hám qollanıw.

-turmıs hám kórkem- óner arasındaqı úzliksiz baylanıstı túsindiriw, ámeliyatta qollanıw.

Usı wazıypalardı ámelge asırıwda oqıtıwshı qatań tayarlıqlar kóriwi, óz ústinde tınbastan islew, yaǵnıy bilim dárejesi mádeniyatın jetilistiriw jolların izertlewi zárúr.

Baslawısh klasslarda kishi jastaǵı balalardıń oy-órisine sáykes kóbirek oyın menen baylanıslı bolǵan kishi kólemdegi qosıqlar, namalar qıymıl háreketler menen (marsh) ritmde aytılıp, kúshli úlesti seziw arqalı tárbiyalaytuǵın wazıypalar qoyıladı. orta hám úlken klasslarda qosıq aytıp marshrovka usıllardı, sáwbetlesiw, ushırasıw keshelerin shólkemlestiriw lazım. Bul usıllarda ótkizgen kesheler oqıwshılardı massalıq kórinislerdi olarda aytılatuǵın massalıq qosıqlardı, ádebiy oqıwlarıdı, stsenariy dúziwge qábiletin rawajlandırıwǵa járdem beredi. Búgingi kúnde barlıq adamlardı kórkem-ónerge tartıp sol arqalı hár tárepleme garmonik rawajlanıwǵa múmkinshilikler tuwıldı. Sonlıqtan ulıwma bilim beretuǵın mekteplerdiń oqıw jobasına Muzıka mádeniyatı sıyaqlı pán kirgizilip, sol sabaq arqalı balalardıń muzıkalıq qábiletlerin rawajlandırıw, dúnya mádeniyatı menen tanısıw, muzıkalıq sawatın asırıw wazıypaları qoyılǵan. Muzıkalıq massalıq mashqalalardıń sheshiliwi balalardı muzıkaǵa úyretiw, olardıń ruwxıy dúnyasın, ideyalların asırıw, gózzallıqtı ayırıp biliw mashqalaları muzıka muǵallimleriniń wazıypasına kiredi. Muzıka muǵallimi psixologiya, tariyxıy pánler boyınsha bilimlerde ie bolıp muzıkalıq protsessinde ámeliy jumıs alıp barganda óz bilimlerini, is tájiriybelerini paydalana bilwi kerek. Bul wazıypanı Muzıkalıq tárbiya metoldikası atqaradı. Muzıkalıq tárbiya degenimiz-muzıkalıq ónerdiń tásiiri arqalı balanıń jeke basın qalıplestiriw, muzıkalıq intasın, uqıbın, estetikalıq kóz-qarasın qalıplestiriw. Bala muzıkanıń

hár túrin óziniń qabıllaw ózgesheligin, jasın esapqa alganda ǵana oydaǵıday ózlestire aladı.

Muzikalıq rawajlanıw balanıń muzıka isindegi belsendiliginiń nátiyjesi. H'ár balanıń hár tárepleme óziniń ózgesheliginiń mánisi bar. Muzıka, balaǵa estetikalıq tárbiya, gózzallıqtı qabıllap seziwi hám túsiniwi, jaqsı menen jamandı ayırıp, kórkemlik hám iskerliktiń hár túrine qızıǵıwın, uqıplılıqların rawajlandırıwǵa baǵdarlangan.

Estetik tárbiya qurallarınıń biri-muzıka. Muzıka usı áhmiyetli wazıypanı orınlaw ushın, balada ulıwma muzikalıq uqıplılıqtı rawajlandırıw ushın tiykarǵı qural bolıp esaplanadı. Al ulıwma muzikalıq uqıplılıqtıń tiykarǵı belgileri qanday? Muzikalıq uqıplılıqtıń birinshi belgisi shıǵarmanıń xarakterin seziw. Muzıka balanıń sezimlerine pútkilley tásir ete otırıp, onıń ádep-ikramlılıǵın qalıplestiredi.

Muzikalıq tárbiya beriw menen rawajlandırıwdı durıs shólkemlestiriwdi talap etedi. Sol sebepli muzikalıq tárbiyanıń wazıypaları bul` muzıkaǵa degen súyispenshilik, qızıǵıwshılıqtı tárbiyalaw. Bul wazıypa balanıń esitken shıǵarmalarınń mazmunın tereńirek sezip, túsiniwine járdemlesetuǵın muzikalıq qabıllawshılıǵın, muzıkanı este saqlaw uqıbın rawajlandırıw jolı menen sheshiledi.

Balalardı hár qıylı muzikalıq shıǵarmalar menen tanıstırıp, olardıń muzikalıq tásirlerin bayıtıw menen birge muzıkanıń eń ápiwayı túsiniikleri menen tanıstırıw, nama tıńlaw, qosıq aytıw uqıplılıǵın rawajlandırıw.

Qosıq aytqanda qıymıl háreketlerin úyretiw. Muzikalıq tárbiya protsessinde psixologiya hám pedagogika printsipleri hám formalarǵa itibar beriw tiyisli. Muzıka muǵallimi balalar fiziologiyası hám psixologiyası menen tıǵız bolıwı tiyis, sebebi balalarǵa qosıqtı úyretkende, namanı tıńlatqanda olardıń jas ózgeshelikleri esapqa alınadı.

Sunday-aq pedagogikalıq texnologiya adam hám texnologiyalıq resurslardı óz-ara tásirin esapqa ala otırıp, barlıq tálim-tárbiya protsesslerin optimallastırıw maqsetinde oqıtıw hám bilimdi ózlestiriw sistemanı

anıqlawdı, turımısqa endiriwdiń usılı bolıp esaplanadı. H'ázirgi waqıtta, házirgi kúnniń talabına say oqıwshılarga, tálim-tárbiya bóliminde ulıwma ózgerisler payda bolmaqta. H'ázirgi kúnniń talabına say, oqıwshılarga tálim-tárbiya beriwde oqıtıwshı pedagogikalıq tárbiyanıń aldına úlken wazıypalar qoyılmaqta.

Demek oqıtıwshı pedagog orınlaw ushın qanday insaniylik páziyletlerge ie bolıw kerek.

Birinshiden-zamanagóy milliy hám mádeniy turmıstı tereń túsiniw.

Ekinshi -Dúnya hám insan haqqında bilimler dizimin tereń hám keń túrde anıqlap barıw kerek.

Úshinshi-komp`yuter hám basqa da texnikalıń qurallardan qalay paydalanıwdı biliwi kerek.

Tórtinshi-Respublikada tálim-tárbiya, onı basqarıw haqqında úlken túsiniqlerge ie bolıw kerek.

Besinshi-oqıwshılarga óz páni boyınsha tálim beriwde jańa pedagogikalıq texnologiya elementlerin qollap-quwatlaw kerek.

Altınshi-sabaqtıń sapasın jaqsılaw.

Jetinshi-oqıwshılarga erkin pikirlerin aytıwğa sharayat jaratıw.

Segizinshi-oqıwshılardıń sabaqqa bolğan qızıǵıwshılıǵın arttırıwğa erisiw.

Tálimniń jańa modeli jámiette ǵárezsiz pikirlewde erkin adamlardıń rawajlanıwına alıp keledi.

Mektep oqıwshılarınıń aldına qoyǵan maqsetleri

1. Bilim (mámleketlik standart tiykarında).
2. Ǵárezsiz pikir júritiw.
3. Dúnyaǵa ilimiy kóz-qaras.
4. Ulıwma insaniylik hám milly mádeniyat.
5. Dóretiwshilik.

oqıwshılardıń jeke adamiylik qásietleri

1. Watanga muxabbat.

2. İnsanıylıq.
3. Miynet súygishlik.
4. Sabır taqatlı, shıdamlılıq.
5. erkin hám jańasha pikir júrgiziwshi qásiytlerge ie bolıw kerek.

Muzıka muǵallimi jaqsı muzıkant, pedagog tárbiyashı bolıwı lazım. Tek joqarı dárejeli muzıka muǵallimi ǵana balalardı muzıkaǵa úyretiw hám muzıka tárbiyası sıyaqlı spetsifikalıq wazıypalardı atqara otırıp, balalardıń ruwxıy dúnyasın ideal hám talapların, gózzallıqqa umtılıp ómir súriwdi qalıplestiredi.

Muzıka muǵallimin tayarlawdıń ajıralmas bir bólegi. olarǵa pedagogika, psixologiya, tariyxıy teoriyalıq hám xor dirijyorlıǵı tsiklleri boyınsha alǵan bilimlerin, balalardı muzıkalıq tárbiyalaw protsessinde ámeliy qollanıwǵa úyretedi.

Bul wazıpanı muzıkalıq tárbiya páni metodikası alıp baradı. Muzıkalıq tárbiya degenimiz-bul muzıkalıq ónerdiń tásirini arqalı balalardıń jeke basın qalıplestiriw. Muzıkalıq intasın, uqıbın, muzıkalıq estetikasın kóz-qarastı qalıplestiriw degen sóz.

Bala muzıkanıń hár túrli óziniń qabıllaw ózgesheligin esapqa alǵanda ǵana oydaǵıday ózlestiredi. Muzıkalıq rawajlanıw balanıń muzıkaga aktivliginiń nátiyjesi. H'ár balanıń hár tárepleme ózinlik ózgesheligi bar. Balalarǵa muzıkalıq tárbiya beriwdi shólkemlestiriw onıń usı mártebeli wazıypalarǵa jetkeriw isine járdemlesedi. Muzıka balaǵa estetikalıq tárbiya beriwdiń birden-bir quralı.

Estetikalıq tárbiya balanıń gózzallıqtı qabıllaw, seziw hám túsiniw, jaqsı menen jamandı ayırıp biliw, kórkemlik xızmetin hár túrine qızıǵıw uqıplılıǵın rawajlandırıwǵa baǵdarlangan.

Muzıkalıq uqıplılıqtıń birinshi belgisi shıǵarmanıń sıpatın, xarakterin seziw. Muzıka balanıń sezimlerine tikkeley tásir ete otırıp, onıń morallıq sezimlerin qalıplestiredi. Muzıkalıq tárbiya beriw hám rawajlandırıw isi durıs shólkemlestiriwdi hám oqıtıwdı talap etedi.

II-BAP

Muzika pánin oqıtıwda kompozitorlardıń ornı

Duńya muzıkası tariyxı áyyemgi dáwirden baslanıp, ol biziń ómirimiz benen tıgız baylanısta degenimizdey, bul jolda iz qaldırǵan. Bax, Motsart, Betxoven, Chaykovskiy hám t.b ulla dóretiwshi insanlardıń muzıqalıq shıǵarmaların duńya xalıqları tiline hám úrip ádetiniń hár túrli ekenligine qaramastan onnan paydalanbaktı. Biziń Qaraqalpaq xalqınıń milliy muzıqalıq shıǵarmalarında ata babalarımızdıń júreginen shıqqanlıǵı sebepli neshe bir zamanlardı basınan keshirip kiyatır. Olardıń ulla miyras baylıqlarına ielik etiwdi dawamlap kiyatırǵan kompozitorlarımızdıń shıǵarmaların keleshek jaslarımızǵa jetkerip barıw maqsetinde Ózbekistanda xalıq bilimlendiriw haqqında nızam menen kadr tayarlaudıń milliy baǵdarlaması qabıl etilip oqıw orınlarında «Karaqalpak muzıka tariyxı pání engizildi» bunda burınǵı «Muzıka tariyxı» pániniń dawamı sıpatında úsh basqısha ótiledi hám óz ishine aladı 40-jıllardan baslap házirgi kunge shekemgi qaraqalpaq muzıkasınıń rawajlanıwı boyınsha bir birine baylanıstırıp baradı. A'piuayı qosıq namasınan baslanǵan Karaqalpak muzıkasında bugingi kuni opera,balet, simfoniya x.t.b. professional darejedegi hár túrli janrlar menen tanıstırılıp barılmakta. Kompozitorlar A.Xalimov, A.Sultanov, S.Paluanov, K.Zaretdinov, kontata-orotoriya, xor janrında jazǵan bolsa G.Demesinov, M.Jiemuratov, U.Abdullaevlar, simfoniya janrında G.Amaniyazov, K.Tolegenov, X.Turdikulov, A.Xayratdinov, K.Abdullaev, Z.Lepesov, N.Musaevlar qosıqlar dóretiwde, al Qádir Xilalov, Sh.Paxratdinov, Z.Xalmuratov, x.t.b. estradalıq shıǵarmalar jaratıp kopshilikke tanıldı. 40-70 jıllarda muzıqalı drama janrınıń úlken pát penen rawajlanıwı natıyjeli boldı desek, 80-90 jıllarǵa kelip A'jiniyaz operası hám «Ayjamal» baleti qaraqalpak muzıkasınıń shıńlarǵa talpınǵanınan derek beredi.

Hár jılı dástúrge aylanǵan «Ózbekistan watanım menin» atlı qosıqlar kórik tańlawı kompozitorlarımızda úlken yosh-ilhám baǵıshlap, olarǵa juwapkerli wazıypalar jukleydi. Kompozitor D.Shostakovich – «Qayǵı menen

kuwanishta da miynet penen dem alistada hár wakit muzıka adam menen birge. Muzıkanıń ómirge tolıq kirgeni sonshelli, onı bir solay bolıwga tiyisli nárese sıyaqlı, ózimiz oylanıp otırmay aq hawa sıyaqlı qabıllanadı» degen edi. Muzıkanıń taǵı bir ózgeshiligi, ol adamlardıń keuil sezimlerin birdey sezimge birlestiredi, olardıń arasındaǵı qarım- qatnas quralı bolıp tabıladı. Adamnıń parasatlı oyı menen tereń sezim duńyasın suuretleytuǵın emotsional sezimler menen tásir payda ete alatuǵın jarqın kórkem shıǵarmalar jan duńyaǵa estetikalıq kozǵaw salıp tárbiyanıń qaynar bulaǵı menen quralına aynaladı. Muzıka-hakıyatlıqtı kórkem obrazlarda suwretlewshi iskusstvo. Kórkem obrazlardı payda etiwshi muzıka sesleri belgili nızamlıqlar boyınsha melodiya da hám garmoniyada óz-ar baylanısadı, lad, ritm, metr muzıqalıq forma járdemi menen tártipke keltiriledi, qosıqshı dawısı hám muzıqalıq ásbaplar arqalı qaytadan elesletiledi. Muzıka óziniń túrleri hám janrları boyınsha ayırıladı. Muzıka kóbinese poeziya menen teatr hám kino iskusstvosı menen óz-ara baylanısta boladı. Muzıka belgili bolǵanıday nota jazıwı menen belgilenedi hám muzıkanı atkarıw arqalı qabıl etiledi. Muzıka tıńlawshılardıń bárine birdey tásir eteme? Albet, birdey tásir etpeydi. Bul- onıń taǵı bir ózgesheligi. Hár bir Adam muzıkaǵa ózinshe inta qoyadı, onıń menen ózinshe kızıǵadı, ol muzıka janrınıń qaysı birtúrine, ózi unatqan kompozitorına, tıńlawdaǵı belgili tajribesine say jeke bir shıǵarmaǵa kóbirek ıqlas koyadı. Tıńlawshı muzıkanı tereń uǵıp alıw ushın onıń putkil rawajlanıw barısına ılese otırıp qabıllawı tiyis. Sonda ǵana aste – aqırın muzıkanıń qaysı túrin tıńlaw kerekligi qalıplese di hám muzıka menen mudamı shuǵıllanıw zárúrligi payda boladı, barǵan sayın názik jáne álwan túrli tebirenis – tolǵanısqá bóleniwshilik kúsheyip baradı.

2.1. Qudaybergen Turdıqulovtıń dóretiwshilik miynetlerinen sabaqta paydalanıw usılları

Hár qanday millet, sonıń ishinde insan ózligin anlawı kerek. Talim, ilimniń, tárbiyanın bas maqseti, insandı rawajlandırıw jolına alıp shıǵıw menen azatlıqqa erisiw. Adam bilgen sayın azat bolıp bara beredi. Hár bir insan shet el muzıka

madeniyatına yamasa házirgi zaman muzika madeniyatına (opera, balet, simfoniya, estrada) óz xalqınıń altın ğáziyneleri bolǵan ótmishtegi qosıq, namaların biliui arqalı jetilisip baradı, yaǵnıy óziniń milliy kelbetin kóz aldına keltirip, túsinip, qabıllap, onnan soń milletler aralıq muzıkada salıstırmalı darejede bilimin rawajlandırıp bara beredi. Demek biz tárbiyashı ustazlar shakirt tárbiyasında xalıq tajiriybelerinen ken turde paydalanıp, onnan ruwxıy azıq alıp nurlı keleshek ushın jigerımızdi anlı ráwishte, sawatlı jumsawımız tiyis. Respublikamızda májburiy toǵız jil (1-9) klass ulıwma orta talim dástúri engizildi. Talimnin bul túri baslanǵısh talimdi de óz ishine aladı (1-4 klass) hám tiyanaklı bilim alıwın taminleydi. Ulıwma orta tálimnin jańa dúzilisiniń mazmunın keltirip shıǵarıw maqsetinde «bilim beriwdin aldınǵı pedagogik texnologiyaların, zamanagoy oqıw usılların jaratıw hám oqıw tárbiya barısın didakdikalıq tárepinen taminlew» kerek boladı.

Búgingi kúnde oqıw barısın texnologiyalastırıw muzika páninde óziniń rawajlanıw dáwirin basıp ótpekte. Túrli isbilermenlik, oyunlar, soraw-juwap, aytıs, oyun qosıqlar kórinisdegi sabaqlardı ótiw keńnen en jayıp kelmekte. Rolge tusken obrazǵa berilgen oqıwshı óz qaharmanın jaratıwı menen malim bir mamanlıq ózlestiriw modelin qáliplestiredi hám ol haqqında tereń túsiniкке ie boladı. Bul jerde bir ğana sabaqlıq jeterli emes, sabaqtan tıs qosımsha xabarlar toplaydı, izlenedi. Bunda orta mekteptin 1- klassınan baslap itibar beriw, sabaqtı qızıqlı etip jobalastırıw kózde tutilǵan, orta mektepte qosıq sabaǵınıń ótiliwdegi maqseti arnawlı (muzıkant) sazende tayarlaw emes, al hár tárepleme rawajlanǵan, madeniyatlı insandı tárbiyalap jetilistiriw bolıp esaplanadı. Sonın ushın qaysı qosıqtı ótse de qosımsha maǵlıwmatlar kerek boladı. «Kop jasa» «Oraz hám pıshıq» x.t.b. qálegen temanı tiykar etip alıp oyunlar shólkemlestiriw (saxnalastırıw), baslawısh klass oqıwshılarında teren tásir qaldıradı. Maselen qálegen bir temanı alayk. “Oraz hám pıshıq” Qudaybergen Turdıqulov muzıkası, Xalmurat Saparov sózi.

Moderato assai

Qo li-na a-lip shi-biq- ti

Ur -dı jat- qan pi-shiq-tı, Shi-biq ti-yip a- shı- dı

Pı-shıq ju'k-ke shapshıdı shap-shı-dı hey

Qolına alıp shıbıqtı,
Urdı jatqan pıshıqtı,
Shıbıq tiyip ashıdı,
Pıshıq ju'kke shapshıdı.

Ko'rpe-to'sek quladı,
Oraz qorqıp jıladı,
Urmayman endi pıshıqtı,
Dep Orazdan u'n shıqtı.

Sabaqtıń izbe-izligi

t/s	Sabatıń basqıshları	Waqt
1	Shólkemlestiriw bólimi	2 minut
2	Ótilgen sabaqtı tákirarlaw hám bahalaw	10 minut
3	Kompozitor-balalarǵa –tema ústinde islew	20 minut
4	Dóretiwshilik ilhamları	3 minut
5	Sabaqqa juwmaqlaw hám úyge tapsırma	5 minut

1 Shólkemlestiriw bólimi 2 minut

2 Kirisiw sáwbeti 10 minut

3 “Muzıka dawısları” -tema haqqında túsiniw 23 minut

4 Sabaqtı juwmaqlaw hám úyge tapsırma 5 minut

Sabaqtıń barısı

Oqıwshılar muzıka menen klassqa kirip keledi. Shólkemlestiriw bólimi. Ózbekistan Respublikasınıń Mámleketlik Gimni, Qaraqalpaqstan Respublikasınıń Mámleketlik Gimni CD diskte esittiriledi.

Sabaq islenbesi

Jıl teması: ”Biz muzıkanı súemiz”

Sherek teması: Xosh namalı milliy ásbablarımız

5- SABAQ

Tema: Kompozitor balalarǵa shawqımlı sesler, muzıkalıq sesler, pás-bálent dawıslar haqqında.

Sabaqtıń maqseti

- Oqıwshılarda muzıka hám muzıkalıkalıq sesler haqqında túsiniwlerdi payda etiw, muzıkaǵa, milliy muzıka ásbablarımızǵa bolǵan qızıǵıwshılıqtı oyatıw, muzıkalıq esitiw qábiletin qáliplestiriw.
- Estetikalıq sezimlerdi oyatıw hám olardıń milliy muzıka ásbablarımızǵa bolǵan qızıǵıwshılıǵın, húrmetin asırıw
- oqıwshılarda erkin pikirlew, oylay qábiletin qáliplestiriw.

Sabaqtıń metodı: aralas.

Balalardıń dıqqatı tanıs emes predmetti yamasa ózin qorshaǵan ortalıqtaǵı basqa bir nársede toqtaǵanda ǵana bala izertlewdi baslaydı.

Ol usı predmetti (saz-ásbaptı) uyrenip shıǵıwdı juwmaqlaǵan waqıtta onıń izertlewshilik iskerligi áste páseyip hár qıylı qaytalanıwshı háreketler menen almasadı. Bul háreketler “oyın” -dep ataladı. Oyin balanıń reaksiyaların ózgartiredi hám háreketlendiredi. Bala ózine berilgen (saz-ásbab) qurallar menen qálegeninshe háreket etiwı múmkin.

Bunday eken oyın háreketleri balaǵa úlken quwanış hám qanaatlanıwshılıq sezimlerin keltiriwi kerek. Uqıplılıqtı rawajlandırıwdıń shártleriniń biri -bul balalardıǵa jańa oy pikirler payda etiwshı atmosfera jaratıp beriw, bul atmosferanıń dáslepki tekshesi, balalarda psixologiyalıq erkinlik sezimin rawajlandırıw.

”Qáne kóreyikshi, sen qansha juwap usına aladı ekensen” yamasa, ”Sen jáne ne ayta alasan” degen sorawlar menen pedagog balanıń oyınıń ushqırlıǵına pát endire aladı. Balalar tárepinen pikirler bildiriwin marapatlaw Balalardıǵa belsene sorawlar beriwine múmkinshilikler tuwdırıw

Sabaqtıń bezeliwi

(Kórgizbeli qurallar tómede tarqatpa mateyallar túrinde keltirilgen)

- milliy muzıka ásbablarınan qobız, girjek;
- belgili hırawlardın, baqsılardıń portretleri;
- Ózbek milliy saz ábaplarınıń súwretleri
- Qaraqalpaq milliy saz ábaplarınıń súwretleri
- 1 - klass “Muzıka” sabaqlıǵı
- texnikalıq qurallar;

kompyuter, proektor, DVD, CD diskler 1 - klass “Muzıka” sabaqlıǵı

Búgingi kúnde jámiyetshiligimiz aldında turǵan eń áhmietli wazıypalardıń biri adamlardıń qálbinde joqarı ruwxıylıq páziyetlerdi

kamalğa keltiriw, jetilistiriw, oy-pikirdi qalıplestiriw jaslardı mádeniy miyrasımızǵa húrmet, otanǵa muhabbat, gárezsizlik ideyalarına sadıqlıq ruwxında tárbiyalawdan ibarat.

Jaslarımızdı ruwxıy jaqtan bay, ádep-ikramlı, hújdanlı, sap deneli, watanǵa sadıq, tuwılǵan jerge xızmet etetuǵın etip tárbiyalaw ılıwma xalıqlıq wazıypa dárejesinde qaralmaqta.

Qaraqalpaq xalqı búgingi kúnde milliy muzıka mádeniyatımızdı, dásturımızdı hám kórkem wónerimizdi saqlap, qásterlep keldi. Mádeniyatımızdıń tiykarı bolǵan milliy muzıka tarawında jańa ózgerisler bahalı gáziynemiz bolǵan baqsı - jırawlar, sázendeler mektebiniń jetilisiwi nátiyjesinde muzıka wóneriniń talantlı jas baqsıları uqıplı sázendeleri payda boldı. olar milliy muzıkamız arqalı adamgershilik qaǵıydalarınıń hám mádeniyatımızdıń rawajlanıwına úles qostı.

Milliy muzıkamız jaqsı sezimlerdi, gózzal tuyǵılardı oyatıp, riwxıy quwat beriwde tárbiyalıq qural xızmetin atqarıp keldi. Usı milliy muzıka tiykarında iri kólemlı shıǵarmalar dóretilmekte. Bul shıǵarmalardıń barlıǵında qaraqalpaq milliy koloriti menen suwǵarılǵan. Bolajaq muzıka qánigelerin ruwxıy jaqtan tárbiyalawda tálim-tárbiya menen bilim beriwdiń birligin saqlaw, kórgizbeli qurallardan paydalanıw, jańa pedagogikalıq texnologiya, axborot xabar quralları, sonday-aq xalıq awız-eki dóretpeleri, milliy qosıqlar hám oynılar arqalı ádep-ikramlılıq, mehir muxabbat, watanǵa sadıqlıq hám insanıyılıq páziyletler qalıplesedi.

Elimiz gárezsizlikke erisip, onıń sharapatı xalqımızdıń jureklerinden bekkem orın aldı. Bıyılǵı jılı watanımız elimiz tariyxındaǵı dańqlı sáneni milliy gárezsizligimizdiń jigirma bes jıllıǵın joqarı kóterińkilik penen kútip alıwǵa úlken tayarlıqlar kórimekte.

Muzika tıńlaw, qosıq aytıw, muzika sawatı qusaǵan shınıǵıwlar sabaqtıń mazmunın ashıp beriwshi kórgizbe qural sıpatında qabıl etiledi.

Ótiletuǵın sabaqtıń mazmunı qızıqlı bolıwı hám bilimnin nátiyjeliligini arttırıw maqsetinde muzikalı oyın, ritm háreketleri, qolların shapatlap saz áspablarında qosılıp atqarıwshılıq sheberligi sıyaqlı jumıslar iske asırıladı. Bunday xızmetler bolsa oqıwshılar arasında úlken qızıǵıwshılıqtı payda etedi. Solay eken mektepte jaslardı estetikalıq jaqtan tárbiyalawda muzikanıń hám qosıq wóneriniń tutqan ornı óz aldına. Jaslardıń keleshekte ósip er jetiwi, qanday insan bolıp jetilisiwi onıń baslawısh klassta yaǵnıy 1-klasstan baslap alǵan tárbiyasına baylanıslı boladı. Baslawısh klasslarda balalardıń este saqlaw, dıqqat hám o ylaw qábiiletlerin rawajlandırıw muzıka sabaǵın ótiw barısında úlken áhmietke iye. Balalardıń bul sıpatların payda etiwde didaktikalıq oynlardan paydalanıw arqalı erisiwge boladı.

Didaktika-tálim hám oqıtıw nazariyası hámde oqıtıw barısında tárbiyalaw mazmunın súwretlewshi pedagogikanıń ajıralmas bólimi bolıp esaplanadı. “Didaktika” -grek sózinen alınıp, “oqıtılatuǵın”, “úyretiletuǵın” degen maǵananı bildiredi. Zamanagóy pedagogikalıq texnologiyaǵa muwapıq shólkemlestirilgen sabaq formaları tiykarınan oqıw tárbiya jumısların jaqsı ózlestiriwge járdem beredi. oqıtıwshılar oqıw menen oyındı baylanısqa halda alıp barıwı, tárbiya jumısında oǵan juwapkershilik penen qarawı, olardı waqtı-waqtı almasırtıp turıw zárurlıǵı úlken áhmiyetke iye. Sonda ǵana oın balalardıń zeynin rawajlandıratuǵınlıǵı belgili bolıp barmaqta. Sebebi baslawısh klass oqıwshılarınıń psixologiyasında oın áhmiyetli orında turatuǵınlıǵı psixolog alımlar tárepinen hár tárepleme tiykarlap berilgen.

Muzıka sabaqları pedagogikanıń didaktik teoriyası hám printsipleri tiykarında dúziledi. Usı printsipleri tiykarında oqıtıwshı hám oqıwshı tárepinen orınlanatuǵın barlıq tálim tiykarları sabaq mazmunı, metodları hám sabaqtıń dúzilisindegi tiykarǵı talaplar hám onıń baǵdarın belgilep beredi.

Muzıka sabaqlarınıń didaktik printsipleri bes túrden ibarat:

1. Muzıka tálimi hám tárbiyasında sistemalıq, ilimiylik hám dawam etiwshilik printsiipi.
2. Sabaqta oqıwshılardıń ańlılıq hám aktivlik printsiipi.
3. Muzıka sabaqlarında kórgizbelilik printsiipi.
4. oqıw materiallarınıń balalar bilim hám tájiriybelerine sáykesligi printsiipi.
5. Muzıka sabaqlarında bilim hám tájiriybelerin bekkemlew printsiipi.

Usı printsipler tiykarınan, oqıw materialların, muzıka sabaǵı mazmunın hám jobasın dúziw barısında qollanıladı.

Joqarıda atap ótilgen ulıwma didaktik printsipler bir-biri menen

baylanıslı bolıp, muzıka sabağı mámleketlik tálim standartına muwapıq, milliy qásietlerin esapqa alǵan halda, úziliksizligin hám bir–biri menen baylanıslılıǵın tiykar etip, muzıka xızmetleriniń izbe-izligin támiyinleydi.

1. Muzıka tálimi hám tárbiyasında sistemalıq, ilimiylık hám dawam etiwshilik printsipi hár bir sabaqta óziniń dúziliwi hám mazmunı menen ilimiy tiykarda payda bolıwı tiyis. Muzıka haqqındaǵı bilimler sheńberi, muzıka tálimi hám tárbiyasınıń tiykarǵı zárúrligi bolıp esaplanadı. Onda insan jaratqan muzıkaǵa tiyisli qaǵıydalar, juwmaqları, ulıwmalasqan muzıkalıq tájiriybeler óz kórinisin tapqan. olardı ózlestiriw muzıkanıń ámeliy baǵıtında bilim hám kónlikpeler payda etiw bolıp tabıladı. Sabaq barısında oqıw materiallarınıń oqıwshılardıń bilim dárejesine saykesligi, balalar hawazınıń rawajlanıw nizamların esapqa alıw, nota qaǵıydaların tuwrı úyretiw, shıǵarmalardı balalardıń pikiri qábiletine say ráwishte talıqlaw sabaqtıń ilimiylık printsiplerinen qurıladı. Ilimiylilikti sistemasız ámelge asırıw qıyın. Sabaqtan barlıq oqıw xızmetleri hámde keyingi sabaqlardıń óz-ara úziliksiz baylanıswı sistemalıq tiykarında qurıladı. Aytıw hám tájiriybe dárejesine kóteriw, ápiwayıdan quramalıǵa, námálimnen málimge qaray ózlestirip barıw printsipleri tártipke say bolıp bul sistemalıq delinedi. Sabaqtıń hár bir xızmeti óz nábwetinde, hár bir sabaqtıń úziliksiz dawami bolıp, pedagogik maqsetlerdiń bargan sayın ámelge asırılıwı dawam etiwshilik printsipi boladı.

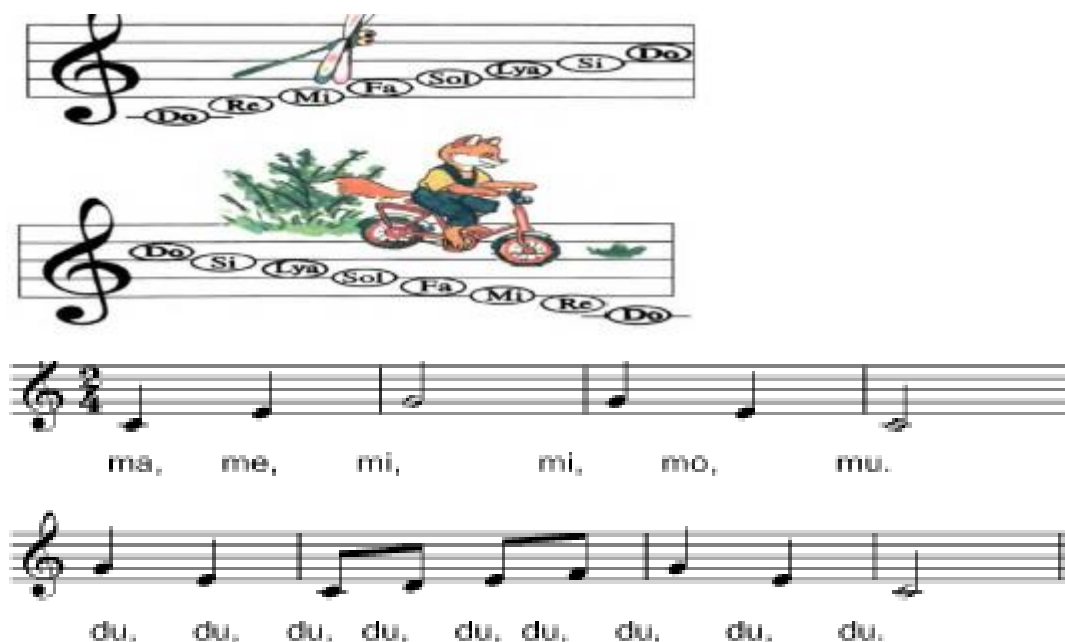
3. Muzıka sabaǵında kórgizbelilik printsipi.

Muzıka tárbiyasında muzıkanıń ózi ózine kórgizbeli qural. Sebebi, ol qol menen islenbeydi, báikim qulaq penen qabıl etiledi. Muzıka tıńlawda hám shıǵarmanı tallawda seslerdi kórsetpe qural sıpatında

shertip kórsetiledi. oqıtıwshınıń ózi, onıń sóylewi, muzıkalıq hıgarmanı atqarıwı bul tiykarǵı kórgizbeli qiral bolıp xızmet etedi. Bunnan tısqarı kartochkalar, grafik jazıwlar, súwretler, nota jazıwları, temaǵa baylanıslı islengen slaydlar, audio hám video jazıwlar muzıka sabaǵında kórgizbe sıpatında áhmiyetli orında turadı

Dawıs sazlaw

ma, me, mi, mi, mo, mu.

du, du, du, du, du, du, du, du, du.

Qosıq u'yrenemiz

ORAZ HA'M PISHIQ

X. Saparov so'zi

X. Turdıqulov muzıkası

Moderato assai

Qo li-na a- lip shi- biq- ti

Bunda qosıqshı ushın “Re” notanıń sozımlılıǵı bir (1) ge sanaladı. Keyingi nota “Sol” hám “Fa” notaları sozımlılıǵı boyınsha qısqa, yaǵnıy eki

on altılıq nota İ ge, yaǵnıy (i) dep sanalǵan waqıt ishinde eki segizlik notanı atqarıp úlgeriwi tiyis. Usı taqilette taktpe-takt qosıq úyrenilip barıladı hám ekinsha taktke ótemiz

Qo lı-na a- lıp :

shı- bıq- tı

Qo lı-na a- lıp shı- bıq- tı

Ur -dı jat- qan pı-shıq-tı,

Shı-bıq ti-yip a- shı- dı

Pı-shıq ju'k-ke shapshıdı

shap-shı-dı hey

Qolina alıp shıbıqtı,
Urdı jatqan pıshıqtı,
Shıbıq tiyip ashıdı,
Pıshıq ju'kke shapshıdı.

Ko'rpe-to'sek quladı,
Oraz qorqıp jıladı,
Urmayman endi pıshıqtı,
Dep Orazdan u'n shıqtı.

Qosıq juwmağında “Segno” belgisi qoyılğan bolıp, ol belgi qoyılğan aralıqtı eki máрте qaytalaw tiyis ekenligin kórsetedi.

Atqarıw mádeniyatı:

1. Qosıq sózlerin anıq, birtegis, baqırmastan atqarıw.
2. Qosıqtıń mazmunın bilip, tolqınlanıp, berilip (emotsiya menen) atqarıw.
3. Dinamikalıq tús-xarakterine áhmiet berip aytıw.

Sabaqtıń juwmaǵı

Oqıtıwshı IV-sherek barısında ótken temasın juwmaqlastıradı hám sabaqta oqıwshılardı májbúriy standart baqlaw jumısı (MSBJ-2) talaplarına muwapıq bahalaydı, tiyisli oqıwshılardı xoshametleydi.

Dóretiwshilik ilhamları talantlıların anıqlap, juwmaqlawshı konsertke saylap aladı.

Tema boyınsha.

Dóretiwshilik:

Balalar saz-ásbablarında (kishkene doyra, duwtar, rubab h.t.b) ritm berip (shapalaq qaǵıp)ózleri oylap tapqan háreketlerin islep oynaydı.

Kompozitor muzıka do'retedi.

Shayıra qosıqtın' so'zin jazadı.

Qosıqshı qosıq aytadı.

Sazende nama shertedi.

Muzika sawatı:

“Do” major ses qatarındaǵı basqışlar.

Sabaq dawamında ótilgen temanı tákirarlap, tórende berilgen sorawlar tiykarında “aqılıy hújim’ usılı menen bilimlerin bekkemlew:

Muzikanı kim do’retedi?

- 1) shayır;
- 2) jeke atqarıwshı;
- 3) kompozitor;
- 4) rubabshı.

«SOL» notası qayerge jazılǵ’an?

Sabaqtıń juwmaǵı

Oqıtıwshı sabaq barısında ótken temasını juwmaqlastıradı hám sabaqta belsene qatnasqan oqıwshılardı xoshametleydi.

Úyge wazıypa

- 1.Úyrengen qosıq tıń úsh kupletin de tolıq yadlap keliw.
- 2.Jaqısı kórgen saz-ásbabı haqqında aytıp beriw.

Qudaybergen Turdıqulov Qaraqalpaq muzıka kórkem-óneriniń aqsaqal kompozitorlarınıń birinen bolıp esaplanadı. Ol 1925-jılı Shımbay qalasında xızmetker xojalıǵında tuwıldı. Qudaybergen jaslayınan baslap baqsı-jırawlardı tıńlap ózi de duwtar hám girjek saz ásbapların shertiwdi úyrene baslaǵan. Ol eń dáslep saz shertip muzıkaǵa qızıǵıwshılıq intası ósiwine ustazlıq etken belgili baqsı hám sázende tuwısqan dayısı Esemurat bolsa, al onıń sońǵı jılları «Tań nurı atlı teatr truppasında aktrısa bolıp bir neshshe jıl dawamında islegen anası Sapargúl bolajaq talant iesine kóp tásirin tiygizgen. X. Turdıqulov óziniń miynet jolın Shımbaydaǵı kolxoz teatrında 1940-jıldan islewden basladı. Ol sońǵı jılları Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik filarmonıyasınıń xalıq sazları ansambiliniń kórkemlik jaqtan basqarıwshısı bolıp islep keldi. Q. Turdıqulov jumısınıń arasında xoreografiya bilim jurtnıń skripka bólimine oqıwǵa 1960-jılı kirip, pedagog N. Muxammetdinov klassında skripka saz ásbabında 1964-jılı pitkerdi. Ol sol jıldıń ózinde aq, Qaraqalpaq mámleketlik pedagogika institutında jumısın dawam ettirip, 1969-jılı oqıwdı pitkerdi. Bul oqıw orayında ol 1971-jılǵa shekem isledi. Onnan soń 1972-jıldan baslap 1980-jılǵa shekem radio esittiriw komitetinde ansambl`diń kórkemlik jaqtan basqarıwshısı bolıp islese, 1980-jıldan baslap 1992-jılı Q. Ayımbetov atındaǵı mádeniy aǵartıw texnikumında xalıq sazları ásbabı boyınsha oqıtıwshı xızmetin atqardı. Q. Turdıqulovtıń dóretiliwshilik jolı 1945-jıllardan baslangan, jas sazendeniń kompozitor bolıp jetilisiwine onıń filarmoniyada islep júrgen jılları ataqlı baqsılardan Qarajan, Erjan, Aytjan, Shanıyazlar hám ásirese onıń ustazı bolǵan Japaq baqsı úlken tásirin tiygizgen. X. Turdıqulov 200 den aslam qosıq, xor, saz namaları, oyın, saxnalıq hám balalar shıǵarmaların da dóretti. Olar úlkeni ardaqlaw, tuwılǵan jer, tábiyat kórinisleri, muxabbat, jaslar tematikası, násiyat h.t.b jaǵdaydı súwretlewshi muzıkalardan ibarat. Onıń hár túrli dáwirdegi jazǵan namaları ózine ilaylıq bolǵan qásietleri menen sıpatlanadı. Onıń jer juzilik urıstan keyingi jılları dóregen namalarınan «Abadan», «Men de sonı kútken soń», «Hal qayda», «Meyli qushaqtı ashtım saǵan», «Beriwniydiń baǵlarında», «U`lkeme keliń», «Quwantar meni»,

«Suwga bargan qız», «Júrek tarları», «Biziń doslıq», «Gúlistan», «Ġayrat sazi», «Ulkemizdi aralap», «Meniń jigit waqtım, seniń qız waqtıń» h.t.b shıǵarmaları tıńlawshılarımızdı ruwxiy jaqtan lázzetke bólep kelmekte. X. Turdıqulov teatr muzıkasın raajlandırıwǵa aytarlıqtay úles qostı. Ol «Arıwlar» /A. Sultanov penen birge/, «Jalınlar», /S. Palwanov penen birge/, «Sheberxanniń shırmawıǵı» /F. Nazarov penen birge/, «Talwas», /A. Xalimov penen birge/ muzıkalı dramalarına muzıkalar jazdı. Qudaybergen Turdıqulov qosıq janrında óziniń sulıw ırǵaqları menen basqa kompozitorlardan ayrılıp turadı. Sebebi, onıń jazǵan namaları bir-birine jaqın bolǵanı menen qanday da bir ózgeshelikler menen ayrıladı hám atqarıwshınıń dawıs ırǵaqlarına say jazılǵanı (dálil sıpatında Sulıwxan Mámбетova menen birge islesip dóretken shıǵarmalar ayrıqsha orında) bolıp esaplanadı.

«Meniń jigit waqtım» (İ. Yusupov sózine). Qosıq kishkene kirisiw menen baslanıp, nama kem-kemnen bálentlep barsa, al úlken háwijde qosıqshınıń keń diapozonda aytqan ırǵaqları, namanıń saz mánisin anıq túsindirip, bir-birine say túsip turǵanlıǵın kórsetip, tıńlawshılar súyip tıńlaytugin qosıq qatarınan orın alǵan. Tastıyqlawshı sózler «Meniń jigit waqtım» sulıw nama ırǵaqları menen aytıp tıńlawshılarda úlken tásir qaldırdı.

Q. Turdıqulovtıń dóretpeleri qarqalpaq xalıq nama-sazları tiykarında jazılǵan. sonıń menen qatar olar kompozitordıń tábiyiy uqıbı, úzliksiz izleniwsheńliginiń hám sheberliginiń arqasında zamanımızdı jırlawshı jańa ırǵaqlar menen bayıtılǵan. Sonlıqtan da Q. Turdıqulovtıń kóplegen shıǵarmaları xalqımızǵa ruwxiy estetikalıq jaqtan tárbiyalawǵa baǵdarlanıp kelmekte. Kompozitor hám sázendeniń hár túrli janrda dóretken namaları óziniń saz benen sózge hám mazmun menen janrga sáykes keliwi namasınıń ápiwayı hám jaǵımlı bolıwına baylanıslı tıńlawshılar názerin ózine awdarıp, jas kompozitorlardıń ósip jetilisiwine úlken tásir qaldırmaqta. Q. Turdıqulov 1955-jıldan baslap respublikamızdıń barlıq mádeniy jámiyetlik sánelerine belsene qatnasıp keldi. Sonday-aq onıń kóp jıllıq dóretiwshilik jolı kitap jurnal hám gazetalarda, gramplastinka, tele-radio esittiriw komiteti siyaqlı Ġalaba-

xabar qurallari arqali ugit-nasiyatlanip kelmekte. Onin «Baxit namalari», «Gulistan ulkem», «Dawranim gozzal», atli namalar toplami baspadan shigarildi. Q. Turdiqulovtni Qaraqalpaqstan muzika madeniyatiga qosqan salmaqli useleri hukimetimiz tarepinen joqari bahalandi. Ol Qaraqalpaqstaniga xizmet korsetken artist ham kirkem-oner Gayratkeri, Berdaq atindagi respublikaliq siyliqtni laureati, Ozbekistanga xizmet korsetken madeniyat xizmetkeri atalari, koplegen hurmet jarliqlarin, medallarini aliwga miyassar boldi. Q. Turdiqulov 1996-jili 21-iyul'de qaytis boldi.

Muzıka sabađınıń duzilisi (strukturası) tómendegi bağdarda boladı.

- Sabaqtı baslaw (shólkemlestiriw)- 1-2 minut. oqıtıwshınıń balalardı barlawı, orınlarına otırǵızıp, sabaqtı baslawǵa tayarlawı.
- Ótken sabaqta úyretilgen qosıqtı qaytalaw- 5-7 minut. úyge tapsırmalardı soraw, balalardıń tayarlıǵın anıqlaw.
- Taza qosıq úyretiw- 15-17 minut. Burın úyretilgen qosıqtı dawamlaw, taza qosıq úyretilse, qosıq hám avtorları haqqında aytıp beriw, tekstlerin jazdırıw, birinshi kupletin úyretiw.
- Muzıka (nama) tıńlaw – 8-12 minut. Tıńlaytuǵın nama haqqında qısqasha túsindiriw, nama tıńlaw, pikir alısıw.
- Muzıka sawatı – 5-7 minut. Taza tema boyınsha túsiniw beriw, tapsırma beriw.
- Juwmaqlaw – 2-5 minut. úyge tapsırma beriw, temanı qaytalaw, juwmaqlaw.

2.2. Zamanagóy muzıka sabağın ótkeriwde oqıtıwshınıń shólkemlestiriwshilik izleniwi

Házirgi dáwir talabı oqıwshıdan úlken dóretiwshilik izleniwlerdi talap etedi. oqıwshılar radio-televidenie, internet h.t.b. turmıstaǵı zamanagóy apparaturalar arqalı dúnya muzıkaları menen tanısıw múmkinshiliklerine ie.

Házirgi waqıtta, ulıwma bilimlendiriw mektep oqıtıwshıları, sonıń ishinde muzıka oqıtıwshıları oqıwshılar menen islesiw hám olardı jańa jollar menen oqıtıw, joqarı dárejede zárúr hám áhmietli ekenligin túsinedi. Sonıń ushında tájiriybeli oqıtıwshılardıń sabaqlarına kirip, olardan járdem hám másláhát sorap, ózinshe izleniw kerek. óziniń oqıwshılarınıń dóretiwshilik ósiwine úlken dıqqat bólip, bir sabağın ekinshi sabağınan qızıqlı etip, bir-birine uqsamaǵan sabaqlardı alıp barıp, óziniń dóretiwshilik dárejesin kórsetip júrgen oqıtıwshılarda bar.

Mısalı` Sońǵı jıllar ishinde jańa usılda, sabaq ótiwde, bahalawlar nátiyjesinde ulıwma bilimlendiriw mekteplerinde oqıtıwshılar, ózleriniń oqıwshılardıń muzıkalıq tárbiyalawda yaǵnıy muzıkaǵa degen qızıǵıwshılıǵın arttırıp, úlken jetiskenliklerge erisip atır. oqıtıwshılardıń sabaqtı qalayótirip

atırǵanlıǵın, jaqsı belgili, qızıqlı materiallardı tayarlawın, jumıs barısında hár qanday metodlar, usıllar boyınsha alıp barıp atırǵanların, oqıwshılardı ózlerine tarta biliwin, nátiyjede olardıń muzıka sabaǵına degen qızıǵıwshılıǵınıń artıp atırǵanlıǵın sezemiz. Mısalı` Qosıq sabaǵındaǵı tema túsindiriw, úyge tapsırmanı soraw, ótilgenlerdi bekkemlew, oqıwshılardıń pánge bolǵan qızıǵıwshılıǵın qáliplestiriw muzikalıq shıǵarmalardı durıs túsiniw, onı bahalap, qádirlawge úyretiw, shınıǵıwlar ótkiziw hám xalıq qosıqlarındaǵı milliy ırǵaqtı durıs qabıllay biliwge tarbiyalaw qusaǵan ápiwayı kúndelikli jumısların jańalap, jańalıq endirip barıw kerek. Máselen bekitilgen klasslarda taza tema túsindiriwdi, oqıwshılardıń ózlerine múmkinshilik berip, olardıń qızıǵıwshılıǵı nátiyjesinde talqılawlar ótkerip barıwımız kerek. Geyde oqıwshılardıń ózleri tańlaǵan teması baǵdarlamadan tısqarı bolıp, qalǵan jaǵdaylarda, oqıtıwshı tuwrı jol tańlawı kerek boladı. Mısalı` Bir oqıwshını alıp qarasaq, oqıwshı muzıka mádeniyatınıń jańalıqları menen konkurs, festivallarǵa qızıǵıp sorawlar beriwi múmkin, yamasa taza namalarǵa, kino muzıkalarına kewil bóliwi múmkin. Muzıka sabaǵına oqıtıwshı óziniń kásibiniń mamanı, sazandelerdi mirátetip, olar oqıwshılarǵa saz áspablarınıń kelip shıǵıwı hám qurılısı, sazlanıwı haqqında aytıp, jaqsı nama atqarıp taza temanı saz áspabına baylanıstırıp kórsetiwi múmkin. Sebebi oqıwshılardıń oy-órisiniń ósiwinde dóretiwshilik izleniwleriniń rawajlanıwına kóbinese kórgizbeli qurallar járdem beredi.

Arnawlı muzikalıq tayarlıqqa ie muǵallimler ǵana oqıtıw protsessinde oqıwshılarǵa muzıka tariyxı, muzıka sawatlıǵı, kompozitorlar hám atqarıwshılar haqqında maǵlıwmat berip, bilimlendiriw standartı jańa pedagogikalıq texnologiya usılında, talap dárejesindegi bilimlerde bere aladı.

Hár biristiń nátiyjeli bolıwı ushın onı durıs jobalastırıp, wazıypalardı durıs anıqlap alıw zárúr. Bunıń ushın aldın-ala temalardıń materialların toplaıp, soǵan kerekli kórgizbeli qurallardı tańlay biliw kerek. Balalarǵa úyretiwge tańlangan qosıqlardıń olardıń jas ózgesheliklerine dawıs diapozonlarına tuwrı keliwi tiyis. 1999-jılı may ayında shıqqan mámleketlik standartına muwapıq dúzilgen «Muzıka mádeniyatı» pániniń baǵdarlamasına tek úyretiletuǵın qosıqlar,

tañlanatuǵın namalar muzıka sawatı hám muzıka ádebiyatı boyınsha temalar berilgen. Sol sebepli muzıka muǵallımı is jobaların dúzgende taza tema dep úyretiletuǵın qosıqtıń atamasın ǵana qoyatuǵın bolsa, al endi jańa baǵdarlamaǵa tiykarlanǵan halda muzıka muǵallımı qosıq úyretpesten aldın usı temalarǵa toqtap ótiwi shárt.

Muzıka sabaǵın dóretiwshilik shólkemlestiriw jolların izlewdiń usılları kóp, ol oqıtıwshınıń uqıbına baylanıslı. Bunday izleniwlerdiń nátiyjesi ulıwma mekteplerinde muzıka tárbiyasına tásiri kúshli boladı. úyge tapsırmanı soraw usılın ótkeriw qıyın bolıp keledi. Ayırım jaǵdaylarda oqıtıwshı, sabaqtıń basınan aqırına shekem sorap úlgeri almaydı, demek oqıtıw protsessi tek sorawlar menen sheklenbeydi. oqıw tárbiya protsessi birligin buzbastan hár bir oqıwshınıń muzıkalıq tabısların baqlap, bahalaw gerek.

Mısalı` oqıtıwshı 2-3-sabaqtı ótpesten burın qaysı oqıwshıdan qanday kemshiligi bar (ritm, sluxı, dawısı) ekenligin bilip, on-on bes oqıwshını birden taxtaǵa shıǵarıp sabaqlıq rejeni buzbaǵan halda bulardıń bilimin bir waqıtta bahalap baradı. oqıtıwshı sabaq ótiw protsessinde hár bir oqıwshınıń muzıkaǵa qızıǵıwshılıǵın, esitiw qábiletin, dawısınıń rawajlanıwın baqlap baradı. Usı baǵdarda oqıwshılardı hár qıylı shınıǵıwlar arqalı dawıs diapozonınıń ósiwine, dem alıw usılların, esitiw qábiletin kompleks túrinde tárbiyalap baradı. Hár klasstıń rawajlanıw jaǵdayı hár qıylı boladı, sonıń ushın oqıtıwshı jeke baǵdarda oqıwshılar menen islesiw usılların qalıplestiriw gerek. oqıtıwshı sabaqqa tayarlanıp atırǵanda oqıwshılar menen sóylesiwdiń hár qıylı variantın kórip shıǵıwı gerek, sebebi hár jerden sorawlar beredi, soǵan tayar bolıwı gerek.

Ekinshi túrdegi sorawlar, qanday da bir muzıkalıq shıǵarmalardıń belgilerin anıqlaydı hám uqsashlıqtı ayırmashılıqtı hám belgili shıǵarmanı tiklew ushın muǵallım misal sıpatında Ózbekistan hám Qaraqalpaqstan respublikalarınıń mámleketlik gimnlerin salıstırıp kórsetse boladı.

Bul jerde eki gimniń biri – birine únles usılda jazılǵanın kóriwge boladı.

oqıwshılardıń janr mazmundaǵı túsiniǵin tekseriw ushın, qosıq yamasa marsh ekenligin tańlaw ushın bir qansha belgisiz shıǵarmalardı atqaradı.

Balanıń bilimin hám este saqlawın, durıs juwaplar alıwǵa múmkin bolǵan, sorawlar ámeliyatta qollanıladı.

Geypara muǵallimler ulıwma sabaq barısında muǵalim-jetekshi, al hár bir oqıwshı-aktiv qızıǵwshı,qatnasıwshı bolıp alıp baradı. Balalar bunda hár qıylı shıǵarmalardı shın kewilden dóretiwshilik intası menen atqaradı. Bul oyın háreketleri ózine isenbeytuǵın qorqaq, irkilip qala beretuǵın balalardı oqıtıwda effektli bolıp tabıladı. Bala buǵan qatnasıwshı ekenin sezgennen keyin, usıǵan shekemgi kórsetpegen uqıplılıǵın kórsetip hám jaqsı háreket ete baslaydı.

Balalar álbette bunday muǵallimlerdiń sabaqlarına óz ıqtıyarı menen baradı. A'lbette bular aldaǵı waqıtlarda ulıwma bilimlendiriw mekteplerinde zamanagóy muzikalıq tárbiyanıń eń baslı máseleleri bolıp qaladı.

Qosıq muǵallimleri óziniń tájiriyesin asırıw ushın belgili muzıkant pedagoglardıń stat`yaların, kitapların oqıp shıqsa maqsetke muwapıq boladı.

«Hár qıylı dóretiwshilik, oylap tabıwshılıq-bul ótmishtegi maǵlıwmatlardı jańasha ulıwmalastırıw bolıp tabıladı»-al balalardıń dóretiwshilik uqıplılıǵı, bular hárqıylı gúrriń, erteklerdi oylap tabıw hám ulıwmalastırıw jolları bolıp tabıladı dep jazdı B.Asaf`ev «Balalardıń muzıka oy-órisi haqqında» stat`yasında. Bizler usınday zamanagóy baǵdarda is alıp barsaq maqsetke muwapıq bolar edi, yaǵnıy birinshiden oqıwshılardıń muzıka bilimi artsa, al Ekinshiden muzıkaǵa degen emotsiyalıq qızıǵıwshılıǵı artadı. Bir qosıqtı yamasa tuńlawǵa usınılatuǵın shıǵarmanı jazılıw tariyxın, qosıqtıń xarakterin, mazmunın, dinamikalıq belgilerin, ózgesheliklerin oqıwshılardıǵa tolıq túsindirip beriw kerek. Búgin «Kadrlar tayarlawdıń milliy dástúr» inde belgilengen wazıypalardı ámelge asırıw ushın tvorchestvolıq pedagogikaǵa, dóretiwshi oqıtıwshıǵa zárúrlik júdá artıp barmaqta. A`jayıp mektep qurılıwı múmkin, biraq bulardıq hámmesi jeterli emes. Mektepke haqıyqıy pedagog, oqıtıwshı-shaxs kirip kelgende ǵana olar jańalanadı, pedagogik teoriya hám tizimler, kórgizbeli qollanbalar háreketke keledi.

Dóretiwshilik pedagogik xızmet-bul insan shaxsın, onıń dúnya qarasın, isenimin, onıń minezin qalıplestiriwge baǵdarlangan sheksiz máselelerdi

sheshiw protsessi bolıp esaplanadı. Psixologik-pedagogik ádebiyatlarda pedagogik xızmet túrleri (tálim beriwshi, tárbiyalawshı, rawajlandırıwshı, izertlewshilik, shólkemlestiriwshilik, kommunikativ x.t.b.) qatar faktorlar tárepinen izertleniwler qılınǵan. Sonıń menen birgelikte pedagogik xızmet turaqlı ózgeriwsheń, jańalanıwshı, rawajlanǵıshlıǵı menen ajıralıp turadı, oǵan sotsiallıq buyırtpa úzliksiz tásir kórsetedi.

oqıw-tárbiyalıq protsessti aldınǵı pedagogik texnologiyalar menen támiyinlew wazıypası hám tikkeley oqıtıwshıdan dóretiwshilik xızmetti, qala berse, izlep shıǵarıwǵa tiyisli bolǵan taraw bilimlerin talap etedi. Texnologiya bar eken, sol sebepli, onı tálim-tárbiyaǵa síndiriw shárt eken, bul protsess qay jerde keshiwi múmkin degen sawal turıwı tábiyiy. Juwap anıq, ol dárhaqıyqat, pedagogik karxanada-pedagogik islep shıǵarıw protsessinde kelip shıǵadı. Endilikte pedagogik atamalar quramına «texnologiya», «operatsiya», «islew qabileti», «texnik qadaǵalaw», «dopusk» (ólsheń ózgesheligi) sıyaqlı bir qatar túsiniklerdi kirgiziw olardıń pedagogik anıqlamasın jaratıw hám tikkeley oqıtıw protsessinde qollaw kúndelikli zárúrlikke aylanıwı kerek. Zamanagoy oqıtıwshı xızmeti bolsa bilimlerde jetkiziwshi ápiwayı metodist sıpatında emes, bálkim «Oqıtıwshı-texnolog» kóz qarasta bahalanıw kerek.

Texnologiya-bul shaxstı oqıtıw, tárbiyalaw hám rawajlandırıw nızamların ózinde qamtıǵan hám juwmaq nátiyjeni támiyinlewshi pedagogik xızmet bolıp esaplanadı. «Texnologiya» túsinigi regulyativ (tártipte salıp turıwshı) tásir etiw kúshine teoriyashıl alımlar hám oqıtıwshılardı jańasha pikirlewge, erkin dóretiwshilik penen shuǵıllanıwǵa úndeydi

Nátiyjeli oqıw-biliw xızmetinen tiykarlanıp tabıw-onı ekstensiv (kúsh, waqıt, resurs joǵaltıwǵa alıp keletuǵın nátiyjelikke) tiykardan intensiv (tablitsa), múmkinshiliginde ilimiy tiykarda kóriw -talap etilgen nátiyjeni kepillik beretuǵın pán hám tájiriye jeńislerinen paydalanıw-oqıtıw dawamında tosıqlardı dúzetiwler itimalın proektlew metodına súengen halda joq etiw-tálim protsessin joqarı dárejede axborotlastırıw hám zárúriy háreketlerdi algoritmlaw-

texnik qurallardı jaratıw, olardan paydalanıw metodikasın ózlestiriw hám basqalar.

Texnologiya hám quramalı protsess sıpatında bir qatar oqıtıw basqışlarınan, óz náwbetinde bul basqışlardıń hár biri ózine tuwrı keliwshi ámeliyatlardan ibarat boladı.

A'meliyat-oqıtıwshınıń klassta tema boyınsha oqıw usılların túsindiriw maqsetinde orınlağan islerinin jıynaǵı bolıp, oqıtıw protsessiniń bul basqışında tamamlanǵan bólimdi quraydı. Eger oqıw nániniń hár bir teması bólek basqış esaplanasa, usı tema boyınsha oqıw elementleriniń hár biri bólek ámeliyat sıpatında qaralıwı múmkin. A'meliyat texnologiya tiykarın qurap, tálim maqsetin rejelestiriwde hám ámelge asırıwda itibarǵa alınatuǵın tiykarǵı unsuri esaplanadı. A'meliyatlar birqatar usıllardan ibarat bolıp, olardıń hár biri háreketlerge bólinedi. Basqasha qılıp aytqanda, qandayda bir nama tempin túsindiriw ushın oqıtıwshı nátiyjeli tálim qurallarınan, metodlarınan paydalanıw dawamında algoritmik háreketke maqsetke tuwrı jaǵdayda anıq orınlaydı.

Texnik qadaǵalaw-oqıtıwshı xızmetine tiyisli wazıypa bolıp, texnologiyada qollanılıp atırǵan qurallardıń texnik jaǵdayların anıqlaw hám bahalaw. Qollanıw kerek oqıtıwdıń texnik (yamasa kórgizbeli qurallar, trenajerlar hám basqa) qurallardı shınıǵıwlar aldınan tayarlaw yamasa isletiw protsessinde ózgeretuǵın qásietlerin belgilep alıw tálim protsessiniń bir tegis, úzliksiz dawam etiwini, awqattan únemli paydalanıwǵa kepillik beredi. Waqıtıń ótiwi menen texnik qurallar kórsetkishiniń ózgeriwi, pasportında kórsetilgen ólshemlerden ózgeshe bolıwı múmkin. Sol sebepten dopusk túsiniǵi texnologiyada qollanıladı.

Juwmaqlaw

Qosıq nama óneri oqıtıw metodıkası muzıkalıq jaqtan tálim tárbiya isine mektep jasların joqarı adamgershilik ruwxında tárbiyalap barıw, olardıń sana sezimin rawajlandırıwda ulıwma nátiyjede ósiriw jolların hám usılların qarastırıp, onı iske asırıwǵa jol joba kórsetip otıradı. Muzıka sawatında qaraqalpaq muzıka miyraslarınan milliy oynılarınan durıs paydalanıw názerde tutiladı.

1. Balalarda tuwılǵan jerge ónerine mehir muxabbatın ósiriw, kórkem mádeniyatqa tárbiyalaw.

2. Balalardıń milliy muzıkaǵa bolǵan qızıǵıwshılıǵın arttırıw, olarǵa milliy qosıqlardı úyretiw, milliy qosıqlarǵa, namalarına degen súyispenshiligin arttırıw.

Jaslardıń ruwxıy jetiskenliklerge erisiwinde qosıqshılıq ónerine júdá úlken itibar beriledi, sebebi ol adamlarda kúshli hámde gózzal tuyǵıladı oyatıp, olardıń ruwxıy álemin keńeytedi hám ózgertip jiberedi. Dáwiridin ózi ulıwma tálim mektep oqıwshılarınıń muzıkalı tárbiyası tarawında júzege kelgen jaǵdayda tereń talıqlap, xor óneriniń kórkem imkaniyatları menen keń tıńlawshılardıń kórkem talapları ortasındaǵı túsinbewshilikti joq etiw, sonday-aq muzıkalıq protsessge hámde xalıqtıń muzıkalı aǵartıwshılıq islerinde xor mádeniyatınıń bar kúshleri menen ámeldegi isler arasındaǵı parıqtı aqlıy ráwishte ańlawdı talap qılmaqta. Kórkem ónerdin qaysı biri bolmasın meyli ol jivopis`pe, teatrma, muzıkama-bunıń barlıǵı ullı maxsetke-insandı, watanǵa súyispenshilikke úyretiw onıń tariyxına shuqır mán berip, bolıp atırǵan waqıyalardıń belsendi qatnasıwshısı bolıw qusaǵan tereń sezimlerde tárbiyalawǵa xızmet qıladı. Mámleketimiz huquqıy demokratiyalıq erkin puxaralıq jámiyetti qurıw jolındaǵı úlken isler insan qádirin jańadan qáliplestiriwge onıń ózligin ańlawda, imkaniyatlardı juzege shıǵarıwǵa hám ruwxıy intellektual, ańlı-ámeliy rawajlanıwı ushın jańadan sharayatlar jaratıp bermekte. Bul óz nábwetinde insaniyat jaratqan aǵartıwshılıq-ilimiy baylıqlarǵa, insannıń ózine jańasha múnásibet, qatnasıqtı júzege keltiredi.

Tálim-tárbiya tarawında bunday jańasha jantasıw pedagogikanıń ob`ektin hám predmetin keńeyttiredi. Endi pedagogika tekte tálim-tárbiya dáwirin teoriyalıq, metodologiyalıq-ámeliy támiyinlewshi pán bolıp qalmastan, bálkim kámil insandı qalıplestiriwshi, rawajlanıwın támiyinlewshi keń tarawlardı óz ishine qamtıydı. Sonıń ushın kadrlar-tayarlaw milliy dástúrindegi milliy bilimlendiriw modelinde shaxsqa kadrlar tayarlaw dástúrińin bas sub`ekti hám ob`ekti sıpatında qaraladı. Jas áwladtı hár tárepleme tárbiyalaw, tárbiya tarawındaǵı tájriybelerdi izertlew nátiyjesinde pedogogika páni payda bolǵan.

Pedogogika tálim-tárbiyanıń maxseti hám wazıypaları, mámleketlik tálim standartları, tálim hám tárbiya usılları, shólkemlestiriw formaları, ulıwma onıń zańları haqqında bilim, málimleme beretuǵın pánge aylandı. Ol payda bolǵalı tiykarǵı q printsipte rawajlanıp kelmekte.

I.A`piwayıdan quramalıǵa ótiw.

II.Málimnen námálimge.

III.İmkaniyatına qaray.

Maqset anıq-ǵárezsiz huquqiy demokratiyalıq mámleket, erkin puqaralıq jámiyet tiykarında xalqmızdıń abadan turmıs keshiriwine, usı maqsetke erisiw jolında pikir erkinligin, erkin háreket tiykarında insannıń tiykarǵı qádir-qımbatın júzege shıǵarıp «İnsan ǵáziynesin ashıw». Bul haqqında elimizdiń birinshi prezidenti İ. A. Karimov bılay degen yedi. «Óziniń ǵárezsiz pikirine iye bolǵan, óz kúshine, ózi tańlaǵan joldıń tuwrılıǵına isengen insan hár dayım keleshekke isenim menen qaraydı. Ol jámiyettegi pikirlerdiń hár qıylılıǵınan qorıqpaydı, bálkim zamanagóy bilim hám filosofiyalıq qaraslarga, túrmıs haqıyqatlıǵına súyengen hámde hár qanday ǵárezli niyet hám umtılıwları áshkara etiwge tayar boladı».

Muzıka-adamzattıń oy pikirine ruwxiy hám mádeniy dún`yasına tásir etip, olarda yeń jaqsı qásiyetlerdi rawajlandırıp, qalıplestiriwde hám bir nárse menen almasırmastan múmkinshilikke iye iláhiy bir kúsh bolıp tabıladı.

Muzika sabağında balalardıń muzika rawajlanıwı pedagogikanıń tiykarǵı printsipline súyenip alıp barıladı

1. Tanıstan tanıy emeske.
2. A'piwayıdan quramalıǵa.
3. Shamasına qaray.

Ózbekistan Respublikası óz ǵárezsizligine eriskennen soń kóplegen reformalardı ámelge asırdı, jańa sistemalar yengizilip jańadan nızamlar qabıl etildi. Usınday nızamlardıń biri Ózbekistan Respublikasınıń «Bilimlendiriw haqqında» nızam hám «Kadrlar tayarlawdıń milliy dásturi» bolıp tabıladı.

Kadrlar tayarlawdıń milliy dásturi talapları tiykarında tálim diziminde júz berip atırǵan ózgerisler ulıwma tálim mekteplerindegi basqada oqıw pánleri qatarında muzika sabaǵınıń oqıtılıwına túpten jańalanıwda talap qıldı.

Ózbekistannıń «Tálim haqqında»ǵı nızamına muwapıq «Muzika mádeniyatı» oqıw sabaǵı oqıwshılardıń ruwxıy hám aǵartıwshılıq mádeniyatın qalıplestirip, milliy ózligin hám patriotlıq sezimlerin oyatıp, talantın ruwxıy hám kórkem-ónerin rawajlandırıwǵa oy-órisin keńeytiwge, erkin pikirlew hám juwapkershilikke tárbiyalawda xızmet etedi.

Barlıq oqıw pánleri qatarı muzikalıq qálpinde mámleketlik tálim standartınıń málim etilgen milliy muzika miyraslarınan tolıq paydalanıwına imkaniyat jaratıp berdi.

Bular xalıq sóz hám qosıqlarında, qosıqshı hám sázendelerdiń dóretiwshiligi, maqam, shashmaqam, dástanlar hám búgingi zamanagóy muzikalıq dóretiwshiliginde óz ornın taptı.

Muzika óneriniń bul imkaniyatları jas áwladtı tárbiyalawda, olardıń kámil insan bolıp jetilisiwinde ózine tán hám tákirarlanbas dástúr bolıp xızmet etedi.

Mámleketlik tálim standartları ulıwma xalıqlıq muzikanı pedagogikası, professional muzika dóretiwshiler, muzika aǵartıwshıları (qosıqshı, sázendeler) úlken qosıqshılar, maqamshılar, jırawlar, baqsılar dóretpeleriniń tiykarların úyretiwge baǵdarlangan. Bul standartta ulıwma tálim dógeresinde oqıwshılar oqıwı lazım bolǵan minimal bilim hám qániyegeler

byan etilgen hám sol tiykarında Respublika welayatlarında, Qaraqalpaqstan Respublikasınıń Xalıq bilimlendiriw ministrligi hám Tashkent qalası xalıq tálimniń bas basqarması muzıka mádeniyatı pániniń tálim mazmunın islep shıǵardı. Muzıka tálimge mazmunınıń májburiy minimumı.

1) Baslanǵısh muzıka sawatı.

2) Muzıkalı shıǵarmanıń dóretiwshiligi.

3) Muzıka atqarıwshılıǵı.

4) Qosıq, xor ansambl`, orkestr hám simfonik orkestrler atqarıwshılıǵı.

5) Saxna shıǵarmaları, xalıq hám professional muzıkası.

6) Dirijerlar hám kompozitorlar dóretiwshiligin ózbek hám qaraqalpaq xalıq saz ásbaplarında shertip biliw, ataqlı xalıq sazandeler hám qosıqshılardıń dóretiwshiligin úyreniw.

Hár qıylı janrdaǵı muzıkanı atqarıw, xalıq hám zamanagóy qosıqlardı, atqarıwshılardıń usılların úyreniw gerek. Hár bir oqıwshı óziniń mádeniyatın, eski qosıqlar hám zamanagóy qosıqlardı baylanıstırıp, Ózbekistan hám Qaraqalpaqstan kompozitorlarınıń dóretiwshiligin uyreniw gerek.

Usı jerde aytıp ketiw gerek, ózbek, Xorezm maqamlarınıń ornına ózimizdiń jergilikli fol`klor shıǵarmalarımızdan paydalanıwǵa boladı. Bul haqqında tálim standartında ayırıqsha atap ótilgen. Ayrım ózbekshe qosıqlardı zamanagóy qaraqalpaq kompozitorlarınıń balalar ushın jazılǵan shıǵarmaları menen almasıruw gerek.

1. Muzıka tıńlaw-ayırıqsha áhmiyetke iye. Muzıka tıńlaw waqtında oqıwshılar kompozitorlardıń dóretiwshiligi menen tanıs bolıwı gerek. Tıńlaw waqtında olar shıǵarmanıń janrın, keypiyatın, dúzilisin ayırıp úyreniwi gerek.

2. Xor menen qosıq aytıw. oqıwshılar xor menen qosıq aytıw ónerin biliw gerek, bul hár bir oqıwshıǵa zárur, sebebi xor menen qosıq aytqan waqıtta balanıń muzıkalıq qábileti, tıńlaw, esitiw, eliklew qábiletleri rawajlanadı.

1. Muzıka sawatı.

oqıwshılar tek ǵana notalardı bilip qoymastan olar muzıka teoriyasın biliwi zárur. olar tek ǵana xalıq sazın bilip qalmastan hár qıylı zamanagóy muzıkalardıń olardıń ayırmashılıqların biliwleri kerek. Muzıkalıq termin hám belgilerdi-al`teratsiya dinamika, templerdi, major hám minordı ayırıp biliwi kerek.

2. Muzıka dóretiwshiligi.

Oqıwshılar jeke atqarıwshılıq penen xor atqarıwshılıǵınıń, ansambl` hám orkestrdiń parqın, seslerdiń biyikligin, tembrin muzıkalıq janlardı ayırıp biliwi kerek.

Tárbiyanıń eń dástlep insanniń ózine qaratılǵanlıǵı Prezidentimiz tárepinen islep shıǵarılǵan bolıp, dún`ya júzi jámiyetshiligi tán alǵan izbe-izlikte ámelge asırılıp atırǵan «Ózbek modeli»nde durıs belgilendi.

Tárbiya-házirgi dáwir talapların hám záruriyatların názerde tutqan halda, oqıtıwshınıń oqıwshı menen anıq bir maqsetke qaratılǵan anıq bir óz-ara ámeliy hám teoriyalıq qatnasıǵıdur. Qandayda bir maqsetke baǵdarlangan tárbiya protsessiniń wazıypaları tárbiyashı tárepinen rejelestirilip, qolaylı metoddan paydalanıp tártipke salınadı.

Biz bul bakalavr pitkeriw jumısın jazıw ushın maǵlıwmatlar toplaw barısında, mámleketimiz keleshegi bolǵan jaslardı tárbiyalawda kompozitor Qudaybergen Turdıqulovtıń dóretiwshiligindegi ayırım qosıqları haqqında túsinikler berip, olardı talqılaw wazıypası qoyılǵan edi hóm sol belgilengen maqsetlerimizge eristik dep oylaymız.

PIKIR

Biz jaslarımızda olar qaldırğan milliy hám mádeniy miyrasqa ayrıqsha húrmet hám itibar sezimlerin qáliplestiriwimiz zárúr. Mekteplerde tariyx, ádebiyat, matematika, geografiya hám basqada pánlerdi oqıtqanda mámleketimizdegi ulli azamatlardıń, ulamalardıń ómiri hám islegen xizmetleri haqqında tereń maǵliwmat berip barıwımız zárúr. «Muzıkalıq tálim» baǵdarın pitkeriwshi Jiyenbaeva Gúlistanıń “Qaraqalpaq milliy muzıkasında kompozitor Qudaybergen Turdıqulovtıń dóretiwshilik miynetleri” temasındaǵı pitkeriw jumısı mazmunı jaǵınan mámleketlik tálim standartları talaplarına tolıq say kelip, tek ǵana muzıka oqıtıwshıları ushın emes, al barlıq qızıǵıwshı toparlar itibarına hám qaratılǵan.

Usınılıp atırǵan pitkeriw jumısı elektron halında da mazmunı jaǵınan qátelersiz, anıq hám sıpatlı tarizde bayan etilgen. Sol sebepten Jiyenbaeva Gúlistanıń “Qaraqalpaq milliy muzıkasında kompozitor Qudaybergen Turdıqulovtıń dóretiwshilik miynetleri” temasındaǵı pitkeriw jumısın „jaqsı“ jazılǵanın esapqa alıp, jaqlap shıǵıwı ushın usınıs etemen.

Pikir beriwshi: _____ dotsent İ.R.Jumaniyazov

İLİMİY BASSHINIŇ JUWMAĞI

Muzikalıq tálım baǵdarı

F.İ.O.-IV^{“A”} topar talabası: Jiyenbaeva Gúlistan

Pitkeriw jumıs teması: Qaraqalpaq milliy muzıkasında kompozitor
Qudaybergen Turdıqulovtıń dóretiwshilik miynetleri

Pitkeriw jumısınıń nızamǵa muwapıqlıǵı:

Temanıń bayan etiliwi ámeldegi pitkeriw jumısı haqqındaǵı nızam talaplarına say keledi. Jiyenbaeva Gúlistanıń “Qaraqalpaq milliy muzıkasında kompozitor Qudaybergen Turdıqulovtıń dóretiwshilik miynetleri” atlı pitkeriw jumısı MTS da jańa baǵdar dep berilgen bul temanıń áhmietligi menen parq qılıp, ol kóp ilimiy dereklerden paydalanǵan halda ashıp berilgen.

İlimiy jańalıǵı hám ámeliy áhmieti:

Respublikamız ǵárezsizliginen keyin, mektep oqıwshılarınıń musıka ádebiyatın oqıtıw jolları, usılları haqqında tereń izleniw jumısları elede az. Al IV-klassta muzıka sabaqlarında qosıqtı tallaw jolları hám onı úyretiw usıllarına baylanıslı bahalı maǵlıwmatlar bere alǵan. Biziń izleniw jumıslarımız qosıqtı tallaw jolları hám onı úyretiw usılları jolındaǵı dáslepki jumıslardan biri esaplanadı.

İzertlew maqsetine eriskenligi: Jaqlawshı Jiyenbaeva Gúlistanıń temasına kóre ilimiy tiykarda reje duzgen hám onı wózi pedagogikalıq ámeliyat alıp barǵan oqıw dárgayında sınawdan wótkergen.

Muzıka páni tiykarǵı predmet etip alındı, al ob`ekt -bul oqıwshı, yaǵnıy balaǵa muzıka ádebiyatınan mısallar alınıp olardı durıs u`yretiw qıyınshılıqların jeńiw wazıypası qoyıldı. Pedagogikanıń ámeliy mashqalalarına jantasıw arqalı balanıń ruwxıyatında izleniwshilik qábiletleri, pazıyletlerin qáliplestiriw jolların úyrengen.

Juwmaq hám usınıslardıń sıpatı:

Jiyenbaeva Gúlistannıń “Qaraqalpaq milliy muzıkasında kompozitor Qudaybergen Turdıqulovtıń dóretiwshilik miynetleri” atlı pitkeriw jumısı Kirisiw, eki bap, yaǵnıy birinshi bapta bilimlendiriwde, muzıka sabaqlarında áhmietli bolǵan muzıka ádebitatı, tiykarǵı teoriyaları hám túsinikleri menen tanıstırıladı.

Ekinshi bapta, muzıka sabaǵınıń ayırım bólimleri ushın bilimlendiriw texnologiyasını joybarlastırıwda kompozitor Qudaybergen Turdıqulovtıń dóretpeleri hám rejelestiriwde qosıqlar arqalı’ analizlew úlgi sıpatında xızmet qıladı. Usı temalarǵa súene otırıp pikirler juwmaqlanǵan. A`debiyatları keltirilgen. Jumıs ilimiy tiykarda jarıtılǵan.

IV–“a” topar talabası Jiyenbaeva Gúlistannıń Qaraqalpaq milliy muzıkasında kompozitor Qudaybergen Turdıqulovtıń dóretiwshilik miynetleri atlı pitkeriw jumısı «Muzıkalıq tálim» kafedrasındaǵı májilisinde talqılandı hám jaqlap shıǵıw ushın usınıs etildi.

İlimiy basshı: _____ Dotsent D.T.Allanazarov

Paydalanilgan ádebiyatlar

1. Karimov.I.A. „Yuksak mánaviyat engilmas kuch“,T.Mánaviyat 2008 yil.
2. Amaniyazov.G'. „Muzika álipbesi“ 1-klass No`kis, Bilim 2000 jil.
3. Amaniyazov.G'.G.Ulfetova,„Muzikamádeniyatı sabaqlıqlarınıń baǵdarlaması hám metodikasi“ N.Qaraqalpaqstan 2004 jil.
4. Amaniyazov.G'.S.Tajetdinova „Muzika“ 2-klass ushin metodikalıq qollanba No`kis, Bilim 2008 jil.
5. Amaniyazov.G'.Ulfetova „Muzika“ 3-klass ushin metodikalıq qollanba No`kis 2009
6. Ayımbetov.Q Xalıq danalıǵı. Nókis. «Qaraqalpaqstan». 194-196-betler. 1988
7. D.B.Kabalevskiy «Programmi sr.obshobr.shkoli 1-3 klassi trexletney nachal`noy shkoli» Moskva, «Prosveshenie» 1988
8. Karimova.D „Musıqa va uni uqıtish metodikasi“ T.2006 yil.No`kis, Bilim 2008 jil.
9. Nurmatov.H,NorxÓjaev.N,G'.Amaniyazov „Muzika“ 1-klass ushin sabaqlıq. T.2010
- 10.Nurmatov.H.N.Norxojaeb,G'.Amaniyazov „Muzika“ 2-klass ushin sabaqlıq.T.2010
- 11.Sharipova.G. «Musıqa uqıtish metodikasi» Bolalar cholǵu asboblarıda jur bulish 22 bette. Toshkent 2003